

RECENSIONS

Agustí ESTRADER; Núria FULLÀ I BOHIGAS; M. Àngels SANLLEHY I SABI. *Catàleg de la Biblioteca «Marià Vayreda» d'Olot*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1991. Catàlegs de Biblioteques de Catalunya. Sèrie: Impresos segles xv a xviii, 3.554 pàgs.

Encapçala el llibre una notícia històrica de la biblioteca municipal d'Olot, signada per Carme Simon i Adoher, que parteix de l'any 1893, en què l'Ajuntament d'Olot acordà crear un Museu-Biblioteca, i arriba al 1987, en què la biblioteca municipal, que havia començat el seu camí efectiu el 1905 i des del 1912 estava desvinculada funcionalment del museu, fou integrada a la Xarxa de Biblioteques de la Generalitat de Catalunya. El catàleg abraça l'actual fons antic de la biblioteca fins el 1800. El nivell descriptiu de les obres és el de les normes ja aplicades als dos volums anteriors de la col·lecció, corresponents a les biblioteques de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona i «Lambert Mata» de Ripoll. Es tracta d'unes descripcions molt acurades que, a més de les dades internes i externes de les edicions, detallen els elements particularitzadors de cada exemplar, com és ara enquadernació, completesa, estat de conservació o bé existència d'ex-libris o altres anotacions de propietat. Una bona part del fons prové de munió de donacions de particulars, entre les quals destaca la de Ramon Torras. Força llibres, d'altra banda, havien estat de l'Hospital d'Olot i, un nombre menor, de la Joventut Tradicionalista d'Olot i Comarca. És documentada una adquisició de bastants llibres feta l'any 1930 i d'alguns altres sabem que foren recollits els anys 1936-1937 per J. Danés a convents i cases particulars d'Olot. En total, són descrites 1673 obres, la distribució cronològica de les quals és la següent: un incunable venecià de 1482 sobre les Decretals, 41 estampacions dels anys 1504-1600, 442 de 1601-1700 i 1152 de 1701-1800. L'engròs del fons, per tant, és del segle xvii i, sobretot, del xviii. Els annexos estadístics que figuren després del catàleg (corresponents a registres informàtics, no pas al nombre d'entrades) permeten fer-nos una idea ràpida de les característiques del fons. Quant a les matèries, Dret (44,14%) i Teologia (30,61%) són del tot predominants. Literatura (5,06%), Història (4,17%) i Medicina (3,03%) tenen

uns percentatges molt menors. Quant als llocs d'edició, el predomini correspon a la península ibèrica (69,15%), seguida a distància per Itàlia (11,76%) i França (11,09%). Dels 1240 registres ibèrics, 1007 són dels Països Catalans, 976 dels quals corresponen a Catalunya (hi incloc els tres de Perpinyà, que als annexos figuren a França). Malgrat que els dos terços del fons corresponen a les estampacions catalanes, les llengües més presents són el llatí (45,89%) i el castellà (42,92%). El tercer lloc, encara, l'ocupa el francès (5,14), i tot seguit vé el català (4,47%). Òbviament el que reflecteix això és la importància coetània del llatí com a llengua de la cultura, el procés de castellanització de la cultura impresa a les terres catalanes i una activitat editorial molt dirigida al mercat hispànic. L'escassa presència d'estampacions menors, de vocació més popular, accentua la migradesa del percentatge del català. Si els dos catàlegs anteriors de la col.lecció corresponien, respectivament, a una biblioteca acadèmica especialitzada en medicina i a una altra d'aplegada substancialment per un bibliòfil, en aquest cas es tracta molt d'un fons d'al.luvió format per llibres de províncies diverses reunits sota un criteri de conservació patrimonial. Ara bé, es tracta d'un fons que té un valor indicatiu de quines eren les biblioteques olotines dels segles xvii i xviii més significatives. Com succeïa a altres viles i ciutats mitjanes del Principat, les més nodrides eren les dels professionals del dret, les dels eclesiàstics i de les institucions eclesiàstiques. Com a resultat d'això, no sorprèn de trobar-hi una molt remarcable col.lecció d'edicions d'autors clàssics del dret català dels segles xv-xviii, representats en força casos amb més d'una obra o edició, juntament amb obres dels juristes estrangers coetanis de més anomenada. Hi són representats T. Mieres (la segona edició de l'*Apparatus*), J. Marquilles, L. de Peguera, Jaume Càncer, A. Olibà, M. Ferrer, F. Ferrer, J.P. Xammar, M. Sarrovira, M. Cortiada, A. de Vilaplana, M. de Calderó, B. de Tristany, P. d'Amigant, F. de Romaguera, els notaris J. Galí i J. Comes o els valencians C. Crespí de Valldaura o Llorenç Mateu. No hi falta pas l'olotí Joan Pere Fontanella. Hi ha les edicions *princeps* tant del *De pactis nuptialibus* com de les *Decisiones*, ultra algunes de les reedicions fetes arreu d'Europa. També podem trobar-hi la segona compilació de les *Constitucions de Catalunya*, una edició setcentista del *Consolat de Mar* o una bona col.lecció d'al.legacions jurídiques. Més dispersa i corrent és la part del fons de teologia i religió, tot i així hi són representats autors o obres significatives com els *Sermons* del bisbe d'Urgell Andreu Capella, amb el controvertit peu d'impremta «En lo castell de Sanahuja» (1593-1594), que tant astorava i comentaren els llibreters Batlle o Palau; Onofre Manescal, Jaume Rebullosa o Josep Plens. També mereix esment la Bíblia poliglota, bé es tracta d'un volum solt. El fons té sovint la malura de les obres incompletes, sempre present quan els llibres han fet molts toms. Entre les obres de temàtica hi ha la *Crisi de Cataluña* de l'olotí M. Marcillo, la monografia sobre Manresa de J.G. Roig i Jalpí, els *Anales* de N. Feliu de la Penya i, pel que fa al segle xviii, un volum IV de la història de Poblet de J. Finestres o la *Historia crítica de España y de la cultura española* de J. F. de Masdeu. Les obres dels autors il.lustrats, però, hi són escasses, especialment les d'economia (dos volums de Campomanes). Del

segle XVIII i també de dret, hi ha alguns volums cerverins de Josep Finestres. També pot destacar-se una de les traduccions castellanes d'*El Prior* (1722) i el *Tratado de los estudios monásticos* de Jean Mabillon, una traducció al castellà publicada a Madrid el 1715 en dos volumets. Al final del catàleg hi ha uns índexs alfabètics molt complets d'autors, d'obres anònimes i de títols, d'impressors, de llibreters i d'editors, de llocs de publicació i de matèries. Els catàlegs d'aquesta col·lecció s'han de posar entre el millor que s'ha publicat a Catalunya els darrers anys pel que fa a bibliografia. Són, d'altra banda, una contribució decisiva de cara a conservar i fer conèixer uns fons escampats per les comarques del Principat ben poc coneguts i encara menys utilitzats. Hem de confiar que el retard en l'aparició de nous volums només sigui això, no pas un estroncament definitiu.

R. PLANES I ALBETS

J. IRIBARREN, *Papeles y memorias. Medio siglo de relaciones Iglesia-Estado en España (1936-1980)*. Presentación de Antonio Montero, obispo de Badajoz, Madrid, BAC, 1993, en cuarto, 431 págs.

Se trata de las memorias de este sacerdote vasco, perfectamente documentadas, en las que expone los acontecimientos en que fue agente, paciente o testigo próximo, durante medio siglo de vida eclesial en España. Sus cargos dan un peso a sus afirmaciones, como que son de primerísima mano, difícilmente superables y por eso mismo interesantísimas para conocer un poco más los acontecimientos vistos desde dentro de los centros decisivos de la Iglesia en España, singularmente la Conferencia Episcopal, de la cual fue secretario desde 1975 a 1982, es decir hasta su jubilación y aún más allá. Antes había sido profesor en el Seminario Diocesano de Vitoria, director de la revista *Ecclesia*, en tiempo de la censura franquista, y muy relacionado con el Cardenal Pla y Deniel. Trata de los contactos con los católicos del Este de Europa, de la libertad de prensa, de su amistad con el canónigo Onaindía, del concordato con la Santa Sede (1953), de la revista *Criterio*, de la división de la diócesis de Vitoria, del Congreso Internacional de Prensa Católica, del Ecumenismo incipiente, de sociología religiosa, de la institución Arzobispo Claret, del Vaticano II, de sus años de servicio periodístico en París, del ateísmo decadente al anticlericalismo devoto, etc. En una palabra, se trata de un libro que ayuda a comprender la trayectoria de la Iglesia en España a los largo de cincuenta años, con sus temores, dificultades y esperanzas, y su aportación a la libertad de prensa, a la democracia y, en definitiva, a la convivencia respetuosa y en paz.

E. ZARAGOZA

Mariano PESET, Salvador ALBIÑANA, María-Fernanda MANCEBO, *Cinc segles de la Universitat de València*. València, Editorial Saó 1994, 131 pp., il.

Síntesis, de carácter divulgativo, sobre la historia de la Universidad de Valencia (inicialmente 'Estudi General', con bula fundacional del año 1501, otorgada por Alejandro VI), redactada en ocasión del quinto centenario de sus primeras Constituciones, publicadas en el año 1499. A lo largo de esta monografía, los autores ponen de relieve la incidencia del pensamiento humanista y nominalista en los primeros años de vida de la universidad valenciana, así como la pronta apertura a la modernidad protagonizada por la facultad de medicina; sin descuidar la notable decadencia en la docencia durante el siglo XVII, enmarcada en el contexto general de la crisis hispana. Los autores ofrecen, también, un breve análisis del influjo de los 'novatores' y de la ciencia nueva en la enseñanza de dicha universidad. Presenta un especial interés el capítulo dedicado a la reforma y a la incidencia de la Ilustración, en que se examina la reforma propuesta por Gregorio Mayans, así como el apartado dedicado al estudio de la universidad durante el período liberal, durante la dictadura de Primo de Rivera, la segunda República y los primeros años del franquismo. Se ofrece una bibliografía selecta sobre el tema en pp. 125-129, y las ilustraciones que acompañan el texto son acertadas y ofrecen una sugerente información gráfica complementaria.

A.S.T.

Acta Curiarum Regni Sardiniae [Vol. 12]: Il Parlamento del Viceré Gastone de Moncada, marchese di Aytona (1592-1594).- A cura di Diego Quaglioni.- Cagliari, Consiglio Regionale Della Sardegna 1997, 869 pp.; *Acta Curiarum Regni Sardiniae, [Vol. 14]: Il Parlamento del Viceré Carlo de Borja, duca di Gandía (1614)*.- A Cura di Gian Giacomo Ortu.- Cagliari, Consiglio Regionale Della Sardegna 1995, 721 pp.

Prosigue la modélica publicación de la documentación completa de la cancellería de Cerdeña, principalmente sobre las Cortes o 'Parlamentos' sardos, conservada en el 'Archivio di Stato di Cagliari' y, también, en el 'Archivo de la Corona de Aragón' (en Barcelona), principalmente. En este caso se ofrece la transcripción anotada de los registros correspondientes al virreinato del Marqués de Aitona (durante el reinado de Felipe II, años 1592-1594), y del Duque de Gandía (durante el reinado de Felipe III, año 1614), linajes nobiliarios de gran prestigio en la Corona de Aragón, dedicados plenamente al servicio de la monarquía de la casa de Austria.

Los textos publicados, obviamente, son de gran interés para los investigadores de la historia de las instituciones y, también, para los estudiosos del uso social de la lengua catalana durante los siglos XVI y XVII. En ambos volúmenes hallamos unos completos y utilísimos índices de nombres y de lugares, que

convierten la publicación en un filón de datos inagotable. Esperamos que, a no tardar, aparezcan todos los volúmenes proyectados de esta magna colección documental titulada, con acierto, *Acta Curiarum Regni Sardiniae*, la cual constituye una de las colecciones de fuentes impresas de mejor presentación y estructuración de las aparecidas durante estos últimos decenios.

A.S.T.

José F. ALCARAZ GÓMEZ, *Jesuitas y reformismo. El Padre Francisco de Rávago (1747-1755)*.- Pról. Antonio Mestre.- Valencia, Facultad de Teología San Vicente Ferrer 1995, XI + 795 pp.

Vet ací una suggeridora anàlisi sobre l'actuació i incidència dels confessors reials en la vida política hispana de la primera meitat del segle XVIII, realitzada amb documentació inèdita dels arxius de Simancas i 'Histórico-Nacional' de Madrid, i manuscrits de la Biblioteca Universitària de Valladolid, principalment. Al llarg d'aquesta monografia, se'ns clarifica l'actuació personal del jesuïta Francisco de Rávago, confessor reial durant el primer govern del rei Ferran VI (anys 1747-1755) i, a més, se'ns indica quin era l'abast i funcions del confés reial en la política borbònica, ja que, més enllà d'absoldre els pecats del monarca, actuava, de fet, com un veritable 'ministre' d'affers eclesiàstics, puix que el confés decidia el nomenament dels bisbes, orientava moltes de les disposicions polítiques en matèria de religió i, també, animava els projectes culturals del monarca.

L'historiador J.F. Alcaraz examina, en la present monografia, la funció i el 'poder' del famós P. Rávago i, ahora, contribueix a la clarificació de no pas poques actuacions governamentals del regalisme hispà, especialment, a partir del Concordat de 1753, al qual concedia al rei un gran poder, això sí, 'filtrat' per les disposicions i consells del confessor reial; especialment durant el temps del P. Rávago que, a més de controlar el govern, actuà decididament en el nomenament i ascens dels bisbes, en propiciar beatificacions i canonitzacions (com a la de Sant Josep de Calassanç o bé la de la Venerable M. Àgreda), o bé obstaculitzant processos, com el del bisbe Palafox, etc., en un context en què es perseguïen els anomenats 'jansenistes' i, ahora, s'anava configurant, progressivament, una atmosfera enrardida en contra de la 'prepotent' Companyia de Jesús, que acabaria amb llur expulsió de diversos països i, finalment, amb l'extinció durant el pontificat del papa Ganganelli, Climent XIV.

L'obra conté un interessant apèndix documental (pp. 733-779), i un valuós i útilíssim índex de noms. Relació ordenada de fonts i bibliografia consultada en pp. 13-38.

A.S.T.

Ramon ALBERDI, *Els salesians al barri de Sant Antoni. Barcelona 1890-1990*. Pròleg de Josep-Maria Ainaud de Lasarte. Casa Salesiana de Sant Josep, Barcelona 1994, 367 pp. + 4 làms., fots.; *Los salesianos en Sant Vicenç dels Horts 1895-1995*. Prólogo de Albert Manent. Escuela Salesiana de Sant Vicenç dels Horts, Barcelona 1996, 388 pp. + 4 làms., fots.

El P. Ramon Alberdi, acreditat especialista de la història salesiana de casa nostra, acaba d'enllestir dues detallades monografies a propòsit de la primera presència dels fills de sant Joan Bosco a la ciutat de Barcelona i a la població de Sant Vicenç dels Horts. La primera implantació barcelonina s'efectuà l'any 1890 amb la fundació del col·legi de Sant Josep, al barri d'Hostafrancs, prop del Mercat de Sant Antoni, si bé des del 1884 els salesians ja dirigien una escola d'arts i oficis en el municipi de Sarrià. Pel que fa a la fundació d'una casa a Sant Vicenç del Horts l'any 1895, aquesta fou motivada per la necessitat de bastir un noviciat per a l'adequada formació de les primeres vocacions hispanes a la vida salesiana. El P. Alberdi estudia detalladament l'evolució i vida de les dues fundacions durant l'extens arc cronològic d'una centúria: des de la respectiva fundació (realitzada en la darrera dècada del segle passat), fins als nostres dies.

La fundació salesiana al barri de Sant Antoni de Barcelona, hem de contemplar-la com un fruit madur i preciós del catolicisme social d'aquells anys finiseculars, impulsada per la insigne benefactora D. Dorotea Chopitea Vda. Serra, la qual, dotada d'una afinada sensibilitat a favor dels pobres i necessitats, confià als religiosos salesians la fundació d'aquest Col·legi de Sant Josep a la populosa barriada que creixia al cantó esquerre de l'Eixample barceloní, situat en el xamfrà format pels carrers de Floridablanca i Rocafort, en el qual col·legi els nens pobres del barri poguessin estudiar gratuïtament i que, alhora, fos un centre d'esplai dominical per als obrers (p. 12), talment un «oratori festiu» on s'alternés equilibradament l'esbarjo amb l'oració i així, a poc a poc, assolir la moralització i cristianització de la barriada, tal com desitjava D. Dorotea (p. 31). L'autor, amb una gran perícia, va repassant la vida i desenvolupament d'aquesta institució salesiana al barri de Sant Antoni i, molt encertadament, no s'està pas de qualificar-la com a «una empremta del pas dels sants per la nostra ciutat» (p.44), referint-se a l'acció conjuntada del Beat Miquel Rua (successor de sant Joan Bosco) i de la venerable Dorotea Chopitea. Seguidament, l'autor refà la vida dels primers anys d'aquelles «Escuelas Gratuitas y Recreo Dominical» (p. 47), els quals coincideixen amb els temps heroics i fecunds del P. Antoni Aime, en què s'encetà un extraordinari desenvolupament de la vida associativa entorn del col·legi, marcada per una forta dimensió benèfic-assistencial malaguanyadament estroçada pels fets de la Setmana Tràgica el juliol de 1909. Aquell any fou incendiat aquest col·legi de Sant Josep, bastit amb tants d'esforços i que llavors ja havia aconseguit desenvolupar una forta vida associativa i de dinamització cultural i evangelitzadora en el barri, realitzada amb estreta col·laboració amb les religioses salesianes, les Filles de Maria Auxiliadora, les quals en aquella circumstància també compartiren l'impacte dels estralls revolucionaris (pp. 111-114), que els obligà a començar de nou i seguir treballant, amb amor renovat, a favor dels estaments més populars. En aquesta tasca

assoliren ben aviat, una nova plenitud que, un altre cop es veuria interrompuda i avortada per la persecució religiosa desenvolupada durant la passada guerra civil (pp. 174-185).

Els tres darrers capítols del llibre, l'autor els destina a analitzar la forta embranzida que prengué el col·legi de Sant Josep ran de la postguerra. Posa en relleu com, amb la guerra civil, es va cloure el període dels primers 50 anys de vida institucional (1890-1940), s'inaugurà una nova època (p. 189) marcada per importants obres de remodelació a l'edifici, i per la incorporació de noves activitats educatives junt amb el foment de noves associacions, principalment l'Escola de Pares, els nous Cooperadors salesians, les Mares Catequistes, etc. (pp. 298-324). El llibre acaba amb uns apunts sobre els temps actuals, tot mirant cap a l'esdevenidor (p. 354).

Cal destacar la fructuosa utilització que el P. Alberdi aconsegueix de les notícies aportades per la premsa d'època, d'on sap extreure el màxim profit de les dades i referències localitzades les quals li serveixen, a més, per a redactar sòlidament les notes complementàries a cadascun dels capítols. La riquesa del material gràfic aportat és extraordinària, i algunes de les fotografies són de gran vàlua (no sempre, però, s'indica l'arxiu on poden localitzar-se!). Notem, finalment, que un lector poc avesat en la història eclesiàstica d'aquesta època potser agrairia que la nota núm. 10 de la p. 28 hagués estat una mica més amplia i ens hagués indicat que el P. Jaume Nonell, biògraf de D. Dorotea, pertanyia a la Companyia de Jesús, i que a més, biografià d'altres personalitats femenines que destacaren en la santedat i projecció social com, per exemple, Joaquina de Vedruna o Paula Delpuig, treballs publicats a Manresa l'any 1905 i 1903, respectivament.

Pel que fa a la segona monografia escrita pel P. Alberdi, ha estat concebuda i realitzada amb una mateixa metodologia i característiques de presentació que l'anterior, i ens exposa, amb tota mena de detalls, la història de la irradiació i presència salesiana a la població de Sant Vicenç dels Horts, situada a la comarca del Baix Llobregat, prop de Barcelona, on el P. Rinaldi a les acaballes del segle passat, maldà per bastir-hi, a la finca de «Can Font» (adquirida a la família Rovira l'any 1895), una casa de formació destinada a les vocacions salesianes d'origen hispà, en la qual els sacerdots salesians piemontesos donaren una marcada empremta italiana a les primeres generacions dels joves seguidors del carisma de sant Joan Bosco (pp. 37-67). A aquest primer noviciat inaugurat l'any 1895, també s'hi afegí un estudiantat de filosofia destinat als joves salesians, el qual començà la seva singladura el curs 1895-1896. Tanmateix, l'estiu de 1903 deixaren de funcionar tant el noviciat com l'estudiantat, però com que la propietat de «Can Font» no arribà a vendre's, l'any 1931 fou possible el retorn dels religiosos salesians, els quals hi reobriren un centre destinat a l'aspirantat (pp. 110-117). Amb la tragèdia de la guerra civil i la reacció antireligiosa subsegüent a la revolució de 1936, la finca de «Can Font» i «Torre Llinàs» fou confiscada als salesians, els quals no la recuperaren fins l'any 1939, quan hagué de refer-se completament la casa (pp. 135-142), la qual fou destinada a Seminari Menor (1939-1952) i Noviciat (1941-1948), després fou seu del Seminari Major (1952-1964), i novament Seminari Menor (1964-1971). A partir del curs de 1969-1970, els salesians optaren per donar una nova destinació a la fundació

santvicentina (en la qual es manté encara en l'actualitat), i convertiren l'edifici de l'antic Seminari salesià en una puixant escola professional a benefici d'una població en ascens, en una conjuntura molt favorable que la feia caminar decididament cap a la industrialització (pp. 317-341). Edificaren, també, una parròquia salesiana, dedicada a Sant Antoni, en un barri difícil i dispers (pp. 342-353).

Cal destacar, novament, el valor i la qualitat de les fotografies escollides per a il·lustrar el llibre (indicant, en aquest cas, tots els arxius d'on procedeixen); i ens plau també posar en relleu la gran importància del capítol segon, en el qual trobem una modèlica descripció de la formació, espiritual i cultural, que llavors rebien els novicis i els seminaristes salesians a Sant Vicenç dels Horts, així com l'explicació dels usos i costums vigents (pp. 42-59), els quals ens introdueixen excel·lentment a la vida «ad intra» dels membres d'aquest Institut religiós, la legislació del qual els prohibia de ficar-se en política, tal com escriu Ramon Alberdi: «Los salesianos no se metían para nada en política. Ni siquiera hablaban de ella. Lo tenían prohibido» (p. 117); tanmateix no els fou pas estalviada la persecució religiosa, puix que el juliol de 1936 hagueren d'abandonar el Seminari...

Una cordialíssima i agraïda felicitació al P. Ramon Alberdi, estudiós i màxim especialista de la història de les institucions salesianes a Catalunya, per aquestes dues extraordinàries monografies, les quals depassen la mera història institucional ja que ofereixen moltíssimes i variades notícies a propòsit de la vida de l'Església i de la societat catalana durant un llarg segle de canvis, un segle que començà en la darrera dècada del segle passat quan, els salesians i d'altres col·lectius religiosos, vertebraren una eficaç obra educadora i social a benefici de la població més senzilla del nostre país.

VALENTÍ SERRA

Antonio LABORDA [ed.], *Isidorus Hispalensis: De Natura Rerum*. Pres. José Quevedo. Madrid, Instituto Nacional de Estadística, 1996, 161 pp.

Edición del texto latino (junto con la versión castellana) de la obra de San Isidoro de Sevilla titulada *De Natura Rerum*; valioso texto del siglo VII de gran pervivencia a lo largo de varias centurias, donde el sabio obispo hispalense nos ofrece una utilísimas recopilación y clasificación de varios datos y fenómenos de la naturaleza, para uso y provecho de generaciones posteriores, las cuales hallaron en esta recopilación isidoriana un modelo coherente de cosmología cristiana destinada a facilitar una mayor comprensión de las Sagradas Escrituras, ofreciendo, a la vez, una explicación científica de los fenómenos naturales como los eclipses y el arco iris, por ejemplo. Destacamos el sugerente análisis textual y nota introductoria que nos sitúa adecuadamente el texto isidoriano en la crisis altomedieval.

A.S.T.

Carmen GÓMEZ-SENENT MARTÍNEZ, *Catálogo de obras impresas en el siglo xvii de la Biblioteca Municipal de Valencia*. Ajuntament de València, 1996, 585 pp., il.

Catálogo de las 1866 obras del siglo xvii que integran el llamado «Fondo Antiguo» de la Biblioteca Municipal de Valencia, creada en 1902. La descripción bibliográfica de cada una de las fichas se ha realizado siguiendo la normativa del ISBD (Antiquaria), y se presenta ordenado alfabéticamente por autores. Complementariamente se añaden unos índices de autores, obras anónimas, materias, títulos, impresores, editores, ilustradores y libreros.

Debemos observar que no siempre se indican correctamente las siglas de los órdenes religiosos; por ejemplo, la orden de los mínimos de San Francisco de Paula se cita correctamente en las pp. 248 y 313 «O. Minim.», pero incorrectamente en la p. 222 «O. Min.» (que puede confundirse con «O. Minorum!»); y para los carmelitas de la antigua observancia, más que utilizar las siglas «O.C.», son más aconsejables las tradicionales «O.Carm.», etc. Señalamos que en la p. 275, donde dice «O.F.M.» debería decir «O.I.C.» (Concepcionista Franciscana!); en la p. 309 «Arcediano» es un oficio eclesiástico (y no apellido); y las fichas núm. 1120 y 1123 (Vicent Pastor y Vicente Pastor Fernández), corresponden a un mismo autor (de la orden de los mínimos), fallecido en 1703.

La publicación de este catálogo presenta un gran interés y utilidad para el estudio del pensamiento y cultura del barroco hispano. Señalamos el gran acierto en la reproducción de portadas y grabados seleccionados, expresamente, para ilustrar el volumen aquí reseñado.

V. S.

Marco Fabio QUINTILIANO, *Sobre la formación del orador. Doce libros*. Parte primera Libros I-III (Tomo I). Traducción y comentarios: Alfonso Ortega Carmona. Salamanca, Publicaciones de la Universidad Pontificia, 1996, 447 pp.

Primer tomo de la edición bilingüe (latín-castellano) del texto completo de los doce libros de las *Institutionis Oratoriae*, escritos por Quintiliano de Calahorra, nacido en esta población calagurritana de la provincia romana de la Hispania Tarraconense en el siglo I (30-96 d. C.). En el presente volumen se publican y traducen los Libros I, II y III de esta importante obra pedagógica de la antigüedad, redescubierta en el año 1416, en la biblioteca del monasterio suizo de St. Gallen, durante la celebración del Concilio de Constanza. Obviamente, esperamos con interés la publicación del texto latino y versión de los restantes libros sobre la formación del orador.

A.S.T.

Mª Milagros CÁRCCEL ORTÍ y José-Vicente BOSCA CODINA, *Visitas Pastorales de Valencia (siglos XIV-XV)*. Pref. Noël Coulet. Valencia, Facultad de Teología San Vicente Ferrer 1996, XII + 803 p.

Vet ací la primera edició completa de les actes de les visites pastorals efectuades pels bisbes de València en els anys 1383, 1388-1389, 1396-1399 i 1401-1402; visites realitzades en un interessant període de reorganització de la cúria diocesana valentina i de gran puixança en el Regne de València. El text d'aquestes visites es publica acompanyat de prop de tres-cents documents complementaris (*Litterae Visitationis*) que van dels anys 1337 al 1427. Aquesta valuosa documentació recopilada i editada pels professors Cárcel Ortí i Bosca Codina presenta un gran interès no només per als estudiosos de la història eclesiàstica en els territoris de l'antiga Corona d'Aragó, ans també per als investigadors de la història de les mentalitats i cultura en general, puix que són molt abundoses les dades i notícies diverses que ofereix aquesta mena de documentació tant sobre la vida moral del clergat (concubinat, absentisme, etc.), com sobre la vida quotidiana i religiositat popular, a més de la riquesa en mots i termes de la llengua vulgar, d'innegable valor filològic i, alhora, de rellevant importància per a l'estudi científic de la unitat de la llengua catalana. Uns índexs modèlics (pp. 635-800) de noms, llocs i matèries converteixen el volum en un filó de dades riquíssim.

V.S.

Luce GIARD et Louis DE VAUCELLES, [eds.]: *Les jésuites à l'âge baroque (1540-1640)*. Grenoble, Editions Jérôme Millon 1996, 291 p., ils.

Actas del Coloquio organizado por la Provincia de Francia de la Compañía de Jesús (Chantilly, junio 1991), en ocasión del Quinto Centenario del nacimiento de San Ignacio de Loyola, en las cuales se ofrece un excelente estado de la cuestión a propósito del primer siglo de vida y actividades de los jesuitas, realizado a través de minuciosos estudios sobre los textos ignacianos, sobre el contexto intelectual y sobre las aportaciones de los jesuitas en el campo de la teología pastoral, sobre la educación jesuítica (diseñada por la *Ratio studiorum*), y también sobre la incidencia en la política. Presentan un interés especial los trabajos sobre la arquitectura desarrollada por la Compañía de Jesús (estudio debido a M. Kiene, pp. 183-196) y sobre la acción jesuítica en la Corte de Portugal desde la función de confesores reales (a cargo de J.F. Marques, pp. 213-228). Contiene índice de nombres junto con abundantes y acertadas ilustraciones a modo de complemento.

V.S.

Isacio RODRÍGUEZ y Jesús ÁLVAREZ, *Al servicio del Evangelio. Provincia del S[antísi]mo Nombre de Jesús de Filipinas*. Pres. de Miguel Pastor San José. Valladolid, Ediciones Estudio Agustiniانو 1996, 454 p., lams.

Manual de historia agustiniana, equilibrado y completo, sobre el origen y desarrollo de la Provincia Misionera de los religiosos agustinos en Filipinas, desde sus inicios hasta prácticamente nuestros días (1572-1989); una Provincia fundada, ya inicialmente, con autonomía administrativa propia, dadas las dificultades prácticas de comunicación con la Península y aun con México, para poder realizar eficazmente la labor misionera encomendada a los religiosos agustinos en tierras de Oriente. Se ofrecen unos capítulos dedicados al estudio de la expansión evangelizadora hacia China y Japón, y también noticias diversas sobre la historia y vicisitudes del Real Colegio-Seminario de Valladolid, fundado en 1736 para la adecuada formación de los misioneros agustinos destinados a Oriente. Asimismo contiene la recopilación de los datos fundamentales a propósito de su expansión misionera en Brasil-Argentina y la restauración de la orden agustina en Perú-Colombia, a raíz de la revolución filipina de 1896. De especial interés son los capítulos 18 y 19, dedicados a la labor cultural de los agustinos en Filipinas, fundamentalmente en el campo de la lingüística, etnografía e historia. La obra se completa con unos modélicos índices de nombres y de lugares, y con una documentación gráfica muy bien seleccionada.

V.S.

Vicente CASTELL MAIQUES, *Proceso sobre la ordenación de la Iglesia valentina entre los arzobispos de Toledo, Rodrigo Jiménez de Rada, y de Tarragona, Pedro de Albalat (1238-1246)*. Pres. de Vicente González Lizondo. Pról. de María-Luisa Cabanes Catalá. Volumen I: edición crítica. València, Corts Valencianes 1996. 497 p.; Volumen II: Estudio. 221 p.

Reelaboración de la tesis doctoral del autor, recientemente fallecido [† 1998], defendida en la Universidad de Alicante en 1990. En esta investigación se ofrece la edición crítica y estudio del proceso sobre la «*Ordinatio Ecclesiae Valentinae*» durante los años inmediatos a la reconquista de Valencia (1238-1246). Valioso texto histórico-jurídico, indicativo de las tensiones y disputas entre los arzobispos de Toledo y de Tarragona por los derechos de posesión del territorio eclesiástico del nuevo reino de Valencia, fundado por el rey Jaime I de Aragón. Vicente Castell, archivero diocesano de Valencia hasta su fallecimiento, pone de relieve que, mientras las primeras iniciativas de restauración (y toma de posesión!) fueron realizadas furtivamente por el arzobispo de Toledo, por medio del obispo de Albaracín, todos los actos principales (y oficiales) de restauración y toma de posesión fueron realizados personalmente por el arzobispo de Tarragona, consagrando la catedral el 9 de octubre de 1238 y tramitando a Roma el nombramiento del primer obispo de la nueva sede en la persona

de Berenguer de Castellbisbal, con el beneplácito del rey Jaime I. Ello impulsó al arzobispo de Toledo, Jiménez de Rada, a presentar una querrela ante la Santa Sede contra el arzobispo metropolitano de Tarragona, Pedro de Albalat, dando origen a este largo proceso, por primera vez estudiado y publicado en la presente edición, la cual se concluye indicando que, antes de la elevación de Valencia a sede metropolitana en 1492, ya en el mes de octubre de 1470 la diócesis valentina fue declarada exenta de la jurisdicción metropolitana de Tarragona y sujeta inmediatamente a la Santa Sede «señal de que hasta entonces había permanecido sufragánea de dicho arzobispo y su metrópoli» (Vol. II, p. 152). Utilísimo, y modélico, índice onomástico de la edición crítica en pp. 485-497 del volumen primero.

V.S.

Odilio GÓMEZ PARENTE [o.f.m.], *Los franciscanos en Venezuela. Labor educativa y cultural durante los años de la Colonia*. Caracas, UCAT, 1997, 1012 pp.

Monografía histórica sobre las aportaciones pedagógicas y acción cultural promovida por los religiosos franciscanos observantes en Venezuela, durante el período colonial, realizada con documentación de diversos archivos de Caracas y del General de Indias (en Sevilla), principalmente. El autor examina las primeras labores culturizadoras de los frailes menores en las Indias, con noticias del establecimiento posterior de centros de estudio de gramática, que contaron con la protección de la corona hispana, entre los cuales destaca la escuela de gramática fundada en la población de Trujillo en el año 1576, y las escuelas de la cátedra de gramática en Caracas, creadas por el obispo fray Antonio de Alcega, en el año 1607. El P. Gómez Parente ofrece, además, datos muy interesantes sobre la formación de los novicios y profesos en las casas de estudio de la Orden, y también sobre la organización de los estudios en general.

Debemos indicar que la obra no está suficientemente nexada, con algunos capítulos misceláneos que deberían ser integrados en otras monografías sobre el desarrollo y establecimiento del franciscanismo en Venezuela. De especial interés es el capítulo dedicado a la presencia de los religiosos franciscanos observantes en la universidad de Caracas.

V. S.

Gian-Carlo GARFAGNINI, [dir.]: *Bibliografia italiana di studi sull'Umanesimo ed il Rinascimento 1995*. Firenze, Leo S. Olschki Editore 1997. V + 247 p.

Suplemento bibliográfico a la revista «Rinascimento», integrado por 2.711 fichas, en las cuales se recoge la bibliografía de estudios sobre el Humanismo y

el Renacimiento, aparecidos durante el año 1995. Se ofrecen unos valiosos índices temáticos, en los cuales hallamos referencias a diversos personajes hispanos de la época: Ausias March, Luis de León, Ramón de Sibiuda, etc. En las pp. 1-13 se relacionan, ordenadamente, las publicaciones vaciadas sistemáticamente para la elaboración de este utilísimo subsidio bibliográfico.

V.S.

Enrique LULL MARTÍ, *Jesuitas y pedagogía. El Colegio San José en la Valencia de los años veinte*. Pról. de Manuel Revuelta González. Madrid, Publicaciones de la Universidad Pontificia de Comillas 1997, 710 p., fot.

Reelaboración de la tesis doctoral del autor, defendida en la Universidad de Comillas en diciembre de 1996, en la cual ofrece una sugerente aportación al estudio de la acción educadora de los jesuitas, centrada en el Colegio San José de Valencia durante la década de 1920, hasta el advenimiento de la II República. A lo largo de la obra, Lull ofrece un examen, riguroso y documentado, de las ideas pedagógicas impartidas por la Compañía de Jesús en general, y de los jesuitas de Valencia en particular, presentando una buena aproximación a los diversos métodos empleados, a los recursos educativos, a la formación religiosa, etc., para poder centrarse, más expresamente, en el estudio de la gran incidencia de los ex-alumnos de este colegio en la vida social, cultural y política de la Valencia de los años veinte, dado que en el colegio San José los alumnos eran preparados para que después lograsen organizarse eficazmente en movimientos católicos para intervenir en la vida social y política. El volumen contiene un extenso apéndice documental y un valioso índice onomástico. Este sugerente estudio, tiene un gran interés para los investigadores de la historia de la pedagogía y de la Compañía de Jesús en general.

A.S.T.

José-Ignacio TELLECHEA IDÍGORAS, *Una Historia Turbulenta. La fundación de la Compañía de Jesús en San Sebastián (1619-1627)*. San Sebastián, Publicaciones del Instituto Dr. Camino de Historia Donostiarra 1997. 438 p.

Edición del manuscrito inédito, atribuido al P. Luis de Valdivia, S.J. (1561-1642), titulado *Historia del Colegio de la Concepción [...], de la Compañía de Jesús de esta Villa de San Sebastián* (cf. pp. 97-366), junto con otra documentación complementaria (publicada en las pp. 367-476), procedente del Archivo Romano de la Compañía de Jesús y de la Curia Generalicia, en Roma, precedida de una amplia introducción y estudio crítico debido al profesor Tellechea (cf. pp. 15-91), donde pone de manifiesto la fuerte oposición y dificultades que

experimentaron los jesuitas, entre 1619 y 1627, para fundar en la patria de San Ignacio de Loyola en una circunstancia histórica en que, prácticamente, tenían ya implantación en todos los territorios europeos. El volumen contiene unos completos y utilísimos índices de nombres.

V.S.

Ignasi BAJONA OLIVERAS, *L'antic col·legi de Sant Ignasi de Manresa. Una crònica de les seves vicissituds*. Pres. Antoni Borràs Feliu. Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1997, 327 pp., fots.

Documentada monografía sobre los orígenes y desarrollo del Colegio de San Ignacio de Manresa (fundado por la Compañía de Jesús en 1620), hasta poco después de haberse iniciado la guerra civil española (1937), cuando cesó el edificio su función al servicio de la enseñanza. Destacamos la importancia del capítulo dedicado al traslado del colegio manresano a la población barcelonesa de Sarriá (año 1892), así como el estudio dedicado a los años en que los hermanos maristas gestionaron un colegio de segunda enseñanza (1900-1910), y también sobre el tiempo en que el edificio prestó el servicio de colegio municipal de segunda enseñanza (1910-1927) y, después, como escuela municipal de artes y oficios (1920-1937). Contiene un interesante apéndice documental y una valiosa documentación fotográfica.

A.S.T.

Manuel MARTÍN RIEGO, *Las Conferencias Morales y la formación permanente del clero en la Archidiócesis de Sevilla (Siglos XVIII al XX)*. Pról. Carlos Amigo Vallejo. Sevilla, Fundación Infanta María Luisa 1997. 426 p.

Monografía, sólidamente documentada, a propósito de la formación teológica permanente del clero sevillano a lo largo de los siglos XVIII, XIX y XX; la cual se realizaba a través de las llamadas «Conferencias Morales», establecidas por las disposiciones del Concilio de Trento para erradicar la ignorancia entre los eclesiásticos con cura de almas y asegurar, de este modo, una formación pastoral práctica para los sacerdotes en el desempeño de su ministerio. El autor, sacerdote del presbiterio de Sevilla, y destacado especialista en la historia eclesiástica hispalense, nos ofrece un sugerente acercamiento a la realidad intelectual de los sacerdotes de la Archidiócesis de Sevilla y a su formación permanente, en el amplio arco cronológico que va desde las primeras disposiciones de la jerarquía sevillana sobre la necesidad, y el modo, de celebrar las Conferencias Morales publicadas durante el pontificado del arzobispo Llanes y Argüelles [cf. *Reglas para dirigir las Conferencias Morales de este Arzobispado*, Sevilla

1785], hasta la clausura del Concilio Vaticano II, cuando las Conferencias dejaron de existir y se planteó de otro modo la formación permanente de los sacerdotes.

Martín Riego, a lo largo de su investigación pone de relieve como, a partir de León XIII, las Conferencias Morales no debían limitarse al repaso de las materias estudiadas, sino que, sobre todo, se debía tener en cuenta el avance de las ciencias y las exigencias pastorales del momento. Es particularmente interesante el acercamiento histórico-canónico a la naturaleza de las Conferencias (a través de Sinodales, Instrucciones, Circulares, Visitas Pastorales, etc.), ofreciéndonos el autor un ejemplo paradigmático de estas academias de moral en algunas de las parroquias de la iglesia hispalense (Écija, Puerto de Santa María, etc.).

Felicitemos al autor por esta valiosa contribución a la historia de la cultura eclesiástica, puesto que por primera vez que se aborda con rigor científico el estudio monográfico de las Conferencias Morales, y se llena, de este modo, un importante vacío en la historiografía. Se ofrece bibliografía en las pp. 415-426, pero en ella se echa mucho de menos la relación ordenada de fuentes manuscritas consultadas (solamente se mencionan las siglas de los archivos en la p. 211) y, sobre todo, encontramos a faltar un índice de nombres y de lugares, imprescindible en obras de esta índole.

VALENTÍ SERRA

Paulino CASTAÑEDA y Manuel COCIÑA ABELLA [COORD.], *Iglesia y poder público. Actas del VII Simposio de Historia de la Iglesia en España y América. Academia de Historia Eclesiástica (Sevilla, 13 mayo 1996)*. Pres. Carlos Amigo Vallejo. Córdoba, Publicaciones Obra Social y Cultural Cajasur 1997. 308 p.

Edición del texto completo de las actas del séptimo simposio de historia de la Iglesia en Iberoamérica, organizado por la Academia de Historia Eclesiástica de Sevilla y centrado, monográficamente, en el sugestivo tema de las relaciones, no siempre fáciles, entre Iglesia y poder público. Los ponentes, además de ofrecer, a modo de introducción, algunas consideraciones sobre este tema desde la perspectiva del derecho público eclesiástico, trataron, ponderadamente, de varios aspectos del regalismo y del liberalismo en las relaciones Iglesia-Estado en el marco de la España de los siglos XVIII y XIX, también del Regio Vicariato de Indias, de las relaciones Iglesia-Estado en Filipinas y, sobre todo, del complejo tema de la Iglesia y poder público durante los últimos cincuenta años de la historia hispana, teniendo muy en cuenta, para su acertado desarrollo, la actividad internacional de la Santa Sede en el campo de la libertad religiosa, especialmente a partir de las disposiciones del Concilio Vaticano II. Merece una especial atención la novedosa aportación del Dr. F. Martí Gilabert sobre Iglesia y Estado en el reinado de Amadeo de Saboya (pp. 163-177), tema muy poco explorado, donde examina las principales medidas antieclesiásticas del efíme-

ro reinado de Amadeo de Saboya (1871-1873). Se echa mucho de menos un índice de nombres y de lugares, imprescindible en obras de esta índole.

A.S.T.

FELIPE II, *Cartas al Cabildo Catedral de Salamanca. Edición, introducción y notas de J. Ignacio Tellechea Idígoras*. Salamanca, Librería Cervantes, 1998, 96 pp.

Edición, sin anotaciones, de las cartas reales recopiladas y cosidas en el volumen manuscrito [Caj. 39, Leg. 26] del Archivo Capitular de la Catedral de Salamanca, titulado: *Cartas de Señores Reyes y Reynas desde 1532 [hasta 1605]*, en su mayoría del rey Felipe II, aunque también se hallan misivas del Emperador Carlos V, de la Emperatriz Isabel, de la Princesa Doña Juana, o incluso del joven rey Felipe III. Los textos epistolares ahora editados suelen tratar de asuntos económicos y espirituales (predicación de la Bula de la Santa Cruzada para proseguir la guerra contra los turcos, petición de subsidios, rogativas, etc.). Obviamente, en estos textos el historiador hallará interesantes noticias sobre la expansión de la reforma protestante y, también, sobre la progresiva implantación de la reforma tridentina en los territorios ibéricos. Enjundioso y orientador estudio introductorio en las pp. 9-27.

A.S.T.

Valentí SERRA DE MANRESA, ofm. cap.: *Els framenors caputxins a la Catalunya del segle XIX. Represa conventual, exclaustacions i restauració (1814-1900)*, Barcelona [Col.lectània Sant Pacià, 63] Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona, 1998, 551 pp.

Después del magnífico estudio sobre los capuchinos de Cataluña en el siglo XVIII, publicado en 1996, sólo dos años después, en 1998, apareció su continuación, la historia de los capuchinos de Cataluña en el siglo XIX: *Els framenors caputxins a la Catalunya del segle XIX. Represa conventual, exclaustacions i restauració (1814-1900)*. Buen archivero y buen historiador, fray Valentí Serra de Manresa nos ofrece esta segunda parte de la obra, igualmente muy bien documentada e inteligentemente interpretada. Un libro denso, riguroso y muy elaborado, que a lo largo de 551 apretadas páginas expone la difícil, en algunos momentos trágica, historia de los capuchinos en la Cataluña del siglo XIX, desde 1814, fecha que marca el fin de la guerra de la Independencia y el retorno hacia el absolutismo, hasta 1900.

El libro comienza con una introducción en la que destacan los apartados dedicados a las fuentes, manuscritas e impresas, y la bibliografía, que, ya de entrada, ponen de manifiesto las sólidas y extensas bases documentales sobre las que se ha edificado este estudio. El trabajo se ha basado fundamentalmente

en los archivos capuchinos, concretamente el Archivo Provincial de los Capuchinos de Cataluña en Barcelona y el Archivo General de la Orden Capuchina en Roma, completados sus fondos con una amplia consulta al Archivo de la Corona de Aragón en Barcelona y otros archivos oficiales y privados. En la extensa y cuidadosa investigación y en la experta selección de fondos documentales se revela la calidad de Fray Valentí Serra como archivero, de la que son testigos primeros y principales sus obras, pero también los numerosos historiadores que nos hemos beneficiado de su profesionalidad y de su generosidad.

El cuerpo central del estudio se halla estructurado en tres grandes partes y es entonces cuando se manifiesta la labor de Fray Valentí Serra como historiador. La primera parte, dedicada a los capuchinos de Cataluña durante el reinado de Fernando VII, reconstruye la agitada historia de aquel período, primero la etapa de los años iniciales del reinado, estudiando la recuperación de la vida conventual entre 1814 y 1820, en el marco de la primera restauración del absolutismo; después la gran crisis del trienio liberal, 1820-1823, con la primera excomunión; y finalmente la década ominosa, 1823-1833, insertando la historia de la orden capuchina en el contexto de la segunda restauración absolutista y analizando con detalle la situación de la Provincia capuchina de Cataluña en vísperas de la llegada del liberalismo.

La segunda parte se halla dedicada al reinado de Isabel II. Cuestión fundamental es la gran ruptura de la historia de la orden capuchina y de las demás órdenes religiosas, con motivo de la excomunión de 1835, estudiando el autor con gran acierto el problema en una doble dimensión, la excomunión, como acontecimiento, y los excomulgados, como seres humanos a los que afectó dicho acontecimiento, siguiendo todo el proceso a lo largo de un período histórico marcado a grandes trazos por el liberalismo, pero marcado con mayor impacto todavía por las continuas luchas por el poder, entre liberales moderados y progresistas, y entre liberales y carlistas.

Primero analiza el impacto de la excomunión, para enfocar a continuación el elemento humano, donde presta especial atención a un aspecto concreto, la vertiente ideológica y política, manifestada en el carlismo de la mayoría de los excomulgados capuchinos. La dispersión de los excomulgados, tema muy interesante y hasta ahora poco conocido, es seguida con gran cuidado, ciñéndose a tres puntos: uno, el exilio de los religiosos y el trabajo pastoral en las parroquias y en las misiones extranjeras «ad gentes»; dos, el régimen de gobierno de la orden capuchina en los territorios hispanos durante los años de excomunión: el Comisario Apostólico; y tres, los excomulgados catalanes en Mesopotamia, Venezuela y Centroamérica.

Especial interés tiene esta última parte, destinada a las arriesgadas misiones en lejanos países, empresas en que los capuchinos de la excomunión trataron de compensar con este gran esfuerzo evangelizador la misión que entonces no podían llevar a cabo en España. Como complemento, se añade un capítulo destinado a recoger la vida cotidiana de los capuchinos excomulgados, deteniéndose en tres aspectos, la vida diaria de los frailes fuera de los conventos, los capuchinos excomulgados más destacables y las aportaciones realizadas a la cultura durante esa etapa.

Aunque los grandes acontecimientos de signo político marcaron decisiva-

mente la historia de los capuchinos en la España del siglo XIX, la sensibilidad y la paciencia del autor nos ofrece la oportunidad de no quedar cegados por el impacto de esos grandes acontecimientos y poder acercarnos al día a día del fenómeno de la exclaustación, rescatando una historia escondida, pero muy valiosa y significativa.

La tercera parte, dedicada a la restauración de la orden capuchina en Cataluña, comienza por recoger los primeros intentos de reemprender la vida conventual, estudiando concretamente el convento de Arenys de Mar, desde la primera restauración a la restauración efectiva en la década de los años setenta. Después pasa a estudiar el final del Comisariado Apostólico, la unión con Roma y la Provincia hispana del Sagrado Corazón. Por último se estudia la Provincia de Aragón en los años 1889-1900, las actitudes y mentalidades de los capuchinos en la etapa restauradora y la Restauración de la Provincia de Cataluña, en un contexto histórico ideológico y político claramente influido por el regionalismo regeneracionista.

El discurso general de la obra se completa con la inclusión de numerosos textos documentales, que permiten una doble lectura, muy expresiva, en que los testimonios directos, tan próximos y reveladores de las actitudes e impresiones del momento, se compaginan con los comentarios obligadamente distanciados e interpretativos del historiador. Fray Valentí Serra de Manresa combina así, con gran acierto, su doble oficio de archivero y de historiador, con un resultado doblemente interesante para el lector, que recibe a la vez la voz del pasado y la del presente, proporcionándole una doble vía, recíprocamente complementaria, de aproximación al problema histórico.

En una época como la actual en que triunfa la cultura de la imagen, resulta muy apropiado incluir también, como ha hecho oportunamente el autor, un apéndice fotográfico con una rica y sugerente colección de imágenes que nos hablan por sí solas.

Muy útiles son los índices, toponímico y onomástico, que permiten un mejor aprovechamiento de la enorme riqueza de datos que la obra incluye, pues son muchos los temas y aspectos complementarios que se desarrollan junto al gran tema central. Igualmente útiles son las abundantes y largas notas críticas, que ayudan a completar y enriquecer todavía más el discurso principal.

Fray Valentí Serra de Manresa ha hecho con este magnífico libro una gran aportación a la historia de la Iglesia y concretamente a la historia de la orden capuchina, pero también una gran aportación a la historia de Cataluña, en un periodo como el siglo XIX, todavía insuficientemente conocido en muchos aspectos, mucho más tratándose de una época tan compleja y controvertida.

Y no solamente ha hecho unas aportaciones valiosas para la historia, para el pasado, sino además para la vida y para el presente, pues como el mismo autor señala en sus palabras previas, «el estudio cuidadoso de la historia eclesiástica desarrollada durante el siglo XIX nos ayuda muchísimo en la comprensión fructífera de muchas de las problemáticas y situaciones de nuestro presente».

Fray Valentí Serra de Manresa se esfuerza en este libro por comprender, comprender él mismo y hacer comprender a sus lectores, el pasado, empresa nada fácil tratándose del complicado, duro y polémico siglo XIX, y comprender, un poco

mejor, el presente, ya que, aunque no siempre resulte fácil, la comprensión es actitud fundamental para todo ser humano, mucho más para un intelectual e historiador y todavía más para un cristiano y seguidor del mensaje franciscano.

MARÍA DE LOS ÁNGELES PÉREZ SAMPER

Luis MARTÍNEZ FERRER, *La Penitencia en la primera evangelización de México, 1523-1585*. México D.F., Universidad Pontificia de México, 1998, LII + 294 pp.

Sugerente aportación a la historia de la Iglesia en América, en la cual se nos ofrece una panorámica general sobre el sacramento de la penitencia en Nueva España (actualmente México), desde la llegada de los primeros misioneros franciscanos en 1523 hasta la celebración del tercer concilio mexicano de 1555, durante el período llamado de la 'evangelización fundante', cuando se pusieron las bases de la Iglesia en América. El autor hace incapié en el destacado papel desempeñado por la praxis del sacramento de la penitencia en la formación y estructuración de la Iglesia mexicana, ofreciendo nuevas luces al estudio de las vivencias de la fe cristiana en los diversos grupos sociales del virreinato novohispano, especialmente a través del análisis de los «Manuales» y «Directorios» para confesores que circularon por Nueva España antes de 1585, con marcadas diferencias entre los destinados a los fieles criollos y los dirigidos a los amerindios. Presenta un interés especial el estudio de las peculiaridades de la pastoral penitencial de los confesores mendicantes (franciscanos, dominicos y agustinos), jesuitas y clero secular; así como el análisis de los ritos religiosos penitenciales existentes en la religiosidad indígena prehispánica que, con mucha frecuencia, frenaron la pastoral católica de la confesión entre la población indígena. Se añade la relación ordenada de las fuentes y bibliografía (Cf., pp. XIII-XLIII), si bien se echa mucho de menos un índice de nombres y de lugares.

V. S.

Manuel REVUELTA GONZÁLEZ, *Los colegios de jesuitas y su tradición educativa (1868-1906)*. Madrid, Universidad Pontificia de Comillas, 1998, XXVI + 595 pp.

Análisis y estudio pormenorizado (ampliamente anotado y elaborado con fuentes inéditas de archivo), sobre la enseñanza y método pedagógico de los jesuitas hispanos (en el marco de los colegios de segunda enseñanza), desde la supresión de la Compañía de Jesús en 1868 (y de su posterior reinstauración), hasta el año de 1906 (que se corresponde con el final del generalato del P. Luís Martín). El autor, jesuita, especialista en la historia de la vida religiosa institucional durante el siglo XIX, examina el alcance de la renovación (ante los retos planteados por los Estados Liberales) de la *Ratio Studiorum* (promulgada

en el lejano 8 de enero de 1599), emblemático texto de la pedagogía jesuítica que se vio muy condicionado por los planes educativos de los Estados decimonónicos. La documentación se complementa con abundantes informaciones de la vida cotidiana en los Colegios de la Compañía de Jesús, y con escogidas ilustraciones. El volumen contiene relación de fuentes y bibliografía junto con un completo índice onomástico.

A.S.T.

Jill R. WEBSTER, *Per Déu o per diners. Els mendicants i el clergat al País Valencià*. Pròl. Robert I. Burns. Catarroja-Barcelona, Ed. Afers 1998, 202 p.

Poc després de la publicació de *Els menorets* (Toronto, 1993), on s'examina acuradament l'expansió i consolidació del franciscanisme en els reialmes de la Corona d'Aragó fins als estralls de la pesta negra (1348), la Dra. Webster, catalanòfila i franciscanista de renom internacional, ens ofereix ara una suggestiva monografia històrica, àmpliament documentada (vegeu la relació d'arxius i sèries documentals explorades a la p. 187), sobre la rivalitat suscitada entre la clerecia diocesana i els nous ordes mendicants que s'establiren al País Valencià, ran de la reconquesta assolida pel rei Jaume I l'any 1238. Aquesta presència de framenors i predicadors (principalment), i d'agustins i carmelites (posteriorment), fou un veritable nexa de comunió entre la corona i la burgesia emergent, en detriment de la clerecia parroquial; i alhora, pel fet de constituir els mendicants una nova tipologia d'eclesiàstics (que gaudien d'una gran llibertat de moviments gràcies a l'exempció que els alliberava de la jurisdicció episcopal), assoliren molt aviat una forta hegemonia religiosa, al costat d'una gran popularitat guanyada per una predicació molt més preparada i treballada (àdhuc «dramatitzada»), que no pas la que ofería la clerecia diocesana. Tot plegat, doncs, féu que els mendicants, a més del favor del rei i del poble fidel, comencessin de rebre també moltes almoines i estipendis pels serveis pastorals que prestaven a la població. Això afectà, òbviament, els ingressos del clergat secular, cosa que acabà motivant aquesta llarga sèrie de tensions de la clerecia parroquial amb els frares mendicants que s'allargaren durant tota l'època baixmedieval (i que l'autora examina, ponderadament, al llarg de la present monografia), fins a la sentència arbitral de 1406, redactada per Sant Vicenç Ferrer, la qual ens és editada a les pp. 145-183, on podem llegir ordinacions, molt precises, sobre les taxes que havia de percebre la clerecia parroquial per drets funeraris, principalment, i d'altres drets que el clergat secular mirà d'assegurar-se en una conjuntura en què començava a observar-se una certa davallada econòmica. La Dra. Webster estudia l'abast i importància d'aquesta sentència arbitral de 1406, la qual, juntament amb la de 1386 (que no publica ací per imperatius editorials) si bé possibilitaren una convivència més fraterna, les disputes i tensions entre els mendicants i el clergat diocesà («Per Déu o per diners!») tingueren una llarga pervivència al País Valencià, àdhuc en els segles d'època moderna.

Amb aquesta suggeridora monografia, Jill R. Webster, a més de prosseguir i completar l'obra del P. Andreu Ivars (occit «in odium fidei» l'any 1936, a qui l'autora dedica el treball, vegeu p. 21), dóna a conèixer, molt documentadament, la incidència dels mendicants en la societat valenciana baixmedieval, i alhora posa en relleu que, en el reialme de València, els frares agustins es van estendre molt més que a Catalunya, i que el seu tarannà eremític els distingia força dels dominics i dels franciscans, i els feia assemblar-se molt més als frares carmelites. L'obra es completa amb un modèlic índex onomàstic, toponímic i de conceptes (pp. 193-202).

V.S.

Rodolf PUIGDOLLERS I NOBLOM, [Sch.P.]: *El convent de caputxins de Granollers a la Torreta (1584-1812)*. La Torreta, Ajuntament de La Roca del Vallès 1998. 363 p., fots.

Primera monografia històrica, ampliament documentada, sobre el convento de capuchinos instalado en La Torreta, pequeña colina que delimita la població de Granollers con la vecina localidad de La Roca del Vallès. El autor, religioso escolapio, examina los avatares del convento desde su fundación en 1584 hasta su demolición por las tropas hispanas, por orden de Luis de Lacy, en 1812, durante la ocupación napoleónica, y aporta valiosos datos y noticias sobre el desarrollo de la fundación, sobre la vida conventual y actividad pastoral, sobre el impacto de pestes y guerras, junto con otras noticias de la vida cotidiana de los capuchinos en Granollers, ordenadas cronológicamente. Presenta un enorme interés la meticolosa transcripción documental, que se ofrece en forma de apéndice (Cf. pp. 182-303), de los principales documentos que integraban el antiguo archivo conventual. A modo de complemento, contiene también abundante documentación gráfica: mapas, planos y fotografías (Cf. pp. 306-349), aunque se echa mucho de menos un índice onomástico.

V.S.

Juana-María ARCELUS ULIBARRENA [ed.], *Floreto de Sant Francisco, [Sevilla, 1492]. Fuentes Franciscani y Literatura en la Península Ibérica y el Nuevo Mundo. Estudio crítico, texto, glosario y notas*. Madrid, Fundación Universitaria Española y Universidad Pontificia de Salamanca 1998, 956 pp.

La professora Arcelus-Ulibarrena, medievalista i franciscanista, docent a Itàlia, ha assumit el repte d'analitzar i reeditar l'enigmàtic *Floreto* que, ja en el llunyà 1908, havia programat d'editar críticament el benemèrit recercador caputxí de la Província de Catalunya, P. José M. de Elizondo. La present edició, molt encertadament, s'ha inserit dins de la prestigiosa col·lecció de clàssics de

l'espiritualitat hispana que, conjuntament, publiquen la Fundació Universitària i la Pontifícia Universitat de Salamanca. Ens plau, doncs, de donar notícia, per als lectors d'A.S.T., d'aquesta acuradíssima edició i estudi crític del *Floreto de Sant Francisco* 'El qual tracta de la vida e milagros del Bienaventurado Señor Sant Francisco e de la Regla de los Frayles Menores', impresa a Sevilla l'any 1492, als obradors de 'Renardo Ungut alemán e Lançalao Polono, compañeros'. El *Floreto* (del qual es conserven només quatre exemplars a biblioteques de Lisboa, Madrid, Barcelona i Bilbao) és una àmplia (i intencionada!) recopilació miscel·lània de textos de les fonts franciscanes llatines traduïts al castellà, amb una marcada preferència per les *Fontes Franciscani* d'inspiració espiritual, puix que amb aquesta obra, l'observança hispana volia superar la visió santfrancescana 'oficial' d'encuny bonaventurià; d'ací ve que el *Floreto* disposés i harmonitzés aquests venerables textos de la tradició franciscana primitiva per a ser llegits públicament en els refectoris del les Províncies Observants de Castella, de Santiago i d'Aragó. Sembla que el *Floreto* fou preparat pel Cardenal Cisneros entre 1417 i 1436, el qual, expressament, hi situà la *Legenda Trium Sociorum*, els *Actus Beati Francisci et Sociorum* i una llarga sèrie d'*Exempla* que havien de configurar el tarannà propi de l'espiritualitat dels observants hispans. L'obra conté un glossari de termes arcaics (pp. 883-917) i un utilíssim i imprescindible índex analític (pp. 931-956). Ens sorprèn, enormement, que la professora Arcelus silenciï la recent publicació (de caire més divulgatiu, però), publicada per l'editorial Cisneros, dels framenors observants de Madrid, també durant l'any 1998.

VALENTÍ SERRA

Francisco de CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*. [Vol. II, año 1706 -año 1707 - año 1708 - año 1709]. Edición al cuidado de Josep M. Mundet Gifre y José M. Alsina Roca. Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pércopo 1998, 688 pp.

Presentem, per als lectors d'A.S.T., el segon volum de la publicació de l'edició completa de l'obra inèdita *Narraciones históricas desde el año 1700 hasta 1725. Motivos que precedieron a las turbaciones de España, [y] en particular a las de Cataluña [...] confirmadas las narraciones con documentos auténticos*, enllestides pel patrici català Francesc de Castellví (Montblanc 1682 - Viena 1757) entre els anys 1733-1750, durant el seu exili per mor de la seva filiació austriacista. Aquesta obra, bàsica per a l'estudi de la Guerra de Successió a Catalunya, tot i estar enllestida per a la seva impressió, ha romàs inèdita fins als nostres dies conservada, força acuradament, en diversos manuscrits d'arxius de Viena. Els historiadors Josep M. Mundet Gifre i Josep M. Alsina Roca han tingut l'encert d'emprendre aquesta gegantina tasca de publicar (amb algunes anotacions) les *Narraciones Históricas* de Castellví, tot escollint el text més ben perfilat d'aquestes *Narraciones*: el Ms 937 (en cinc volums), del qual

modernitzen la puntuació i l'ortografia.

En la ressenya del primer volum, aparegut l'any 1997 [Vg. *A.S.T.* 70 (1997) pp. 540-541], ja s'indicava com, molt significativament, al llarg d'aquest nostre segle, que ara fineix, diversos historiadors de Catalunya, especialment Sanpere i Miquel, han posat en relleu la gran vàlua d'aquestes *Narraciones Históricas* de Castellví les quals, certíssimament, seran de gran utilitat per als investigadors de la història i mentalitat dels catalans que lluitaren a favor de Carles III d'Àustria, i àdhuc per a l'estudi de les repercussions internacionals de la Guerra de Successió hispana.

Ens felicitem per la publicació d'aquesta valuosa font per a l'estudi de les arrels catòliques del nostre poble, el qual lluità molt aferrissadament contra les tropes de Felip V, duc d'Anjou, durant la sagnant Guerra de Successió (1705-1714), talment una veritable guerra europea, dels Habsburg contra els Borbó, la qual depassà, de molt, les fronteres del Principat. En aquest segon volum, que abasta els anys 1706-1709, hi trobem la transcripció de precioses notícies sobre les Corts celebrades a Barcelona per Carles III d'Àustria l'any 1705, detalls interessantíssims sobre el setge de Barcelona perpetrat per les tropes filipistes i, sobretot, una suggeridora interpretació de la batalla d'Almansa, ocorreguda l'any 1707, que fou decisiva per a la consolidació en el tron de Felip d'Anjou.

Òbviament, aquestes *Narraciones Históricas* de Castellví hauran de ser tingudes molt en compte per replantejar, i superar eficaçment, els enfocos erronis i tendenciosos amb què, tantes vegades, s'ha volgut falsejar la història de la Catalunya real. Esperem, doncs, que amb la publicació de les *Narraciones*, s'ajudi a restituir a Catalunya l'autèntica consciència històrica i, d'aquesta faisó, el nostre poble recuperi la seva tradició, i assaoni bé les seves arrels cristianes, amb la finalitat de donar fruits ben abundosos durant el tercer mil.lenni.

VALENTÍ SERRA

Félix HERRERO SALGADO, *La oratoria sagrada española de los siglos XVI y XVII*. Madrid, Fundación Universitaria Española 1996, 539 pp; *La oratoria sagrada en los siglos XVI y XVII: predicadores dominicos y franciscanos*. Madrid, Fundación Universitaria Española 1998, 734 pp.

Vet ací una documentada i suggeridora aproximació històrica als continguts de la predicació hispana en època moderna. En el primer volum es tracta, preferentment, dels aspectes teòrics de l'homilètica (estructura dels sermons, matèria, fonts, tipologia, etc.), i en el segon es tracta, sobretot, dels predicadors, en aquest cas dels pertanyents a les famílies franciscana i dominicana d'expressió castellana. Pel que fa als textos de retòrica en llengua llatina, l'autor n'ofereix una versió literal al castellà i, en la transcripció dels sermonaris manuscrits, en modernitza l'ortografia. Ens plau posar en relleu, per als lectors d'*A.S.T.*, les abundoses referències als famosos oradors Diego Pérez de Valdivia († 1589) i el caputxí Alfonso Lobo de Medinasidonia († 1593), bons amics, ambdós moriren

morts a Barcelona, i enterrats, l'un al costat de l'altre, al fossar del convent de caputxins de Montcalvari, a extramurs de la Ciutat Comtal. Presenta un notable interès, i és força orientadora, la recopilació bibliogràfica i balanç dels estudis sobre l'oratória sagrada castellana durant l'anomenat 'Siglo de Oro' que trobem en les pp. 23-66 del primer volum. Esperem que ben aviat l'autor pugui oferir-nos el volum, o volums, dedicats al segle XVIII i, també, als predicadors agustinians, carmelitans, etc.

A.S.T.

URSICINO DOMÍNGUEZ DEL VAL, *Historia de la antigua literatura latina hispano-cristiana. Tomo I: Siglos III-IV*. Madrid, Fundación Universitaria Española 1998, 589 pp.; *Tomo II: Siglos IV-V*, Madrid 1997, 490 pp.; *Tomo III: San Isidoro de Sevilla*, Madrid 1998, 479 pp.

Dins de la prestigiosa col·lecció *Corpus Patristicum Hispanicum*, acaba de publicar-se aquesta modèlica història de la literatura llatina hispanocristiana, amb un volum dedicat, totalment, al savi doctor de l'Església, Sant Isidor de Sevilla. Amb aquesta obra, estructurada en tres volums, a més d'omplir un buit a la *Patrologie* de B. Altaner (publicada en el ja llunyà 1945, sense tenir gaire en compte els escriptors llatins hispanoromans i visigots), se'n abasta, sobretot, una primera visió de conjunt de les aportacions i significació dels principals escriptors cristians peninsulars d'època antiga, talment una 'Patrologia hispana'.

Ens plau de destacar, per als lectors d'A.S.T., l'extensa referència a Sant Pacià de Barcelona (Vol.I, pp. 307-363) i les referències a Himeri de Tarragona (Vol. II, pp. 50-53), Consenci (Vol. II, pp. 53-56), Sever de Menorca (Vol.II, pp. 78-81), Just d'Urgell (Vol.II, pp. 330-332), Joan de Tarragona (Vol.II, pp. 358-359), etc. Cal esmentar que les orientacions bibliogràfiques situades al final de cada escriptor estudiat són molt ben seleccionades i de gran utilitat per a un aprofundiment millor dels autors estudiats dins d'aquesta primera història de la literatura llatina hispano-cristiana.

A.S.T.

ENRIC MOLINÉ I COLL, *Els últims dos-cents anys del monestir de Gerri (1631-1835)*, Tremp, Ed. Garsineu, 1998, 24 x 18 cm., 261 pàgs, amb il·lustracions.

Aquesta obra, presentada pel P. Cebrià Baraut, gran historiador de la diòcesi d'Urgell, és un fruit madur, com precedit de diversos estudis que l'autor havia fet sobre el monestir de Sant Vicenç o Santa Maria de Gerri, fundat el 807 i que perllongà la seva vida comunitària fins a la fatídica exclaustació general de 1835. Es tracta de refer la vida interna i externa del monestir, no en la seva

època antiga, ja tractada i sempre més atractiva per a molts historiadors, sinó de la història moderna, des de 1631 fins a 1835. Monjos i abats oficis claustrals, beneficiats i comunitat, són el principal objecte d'aquest estudi, sense oblidar, però, els diversos serveis i servidors, els edificis del monestir, la procedència i administració dels seus béns, el govern interior i exterior del monestir —tenia territori *nullius* amb parròquies i dos priorats (Bernui i Escaló) i amb jurisdicció civil i criminal. Esmenta també el culte litúrgic i les devocions populars, organistes, escolans, el nomenament d'abats per la Corona, els efectes nefastos de les guerres i de les exclaustacions del segle XIX (1809, 1820, 1835), la dispersió del seu patrimoni, els intents de recuperació dels edificis i història, a més de donar l'abaciologi, priorologi, etc, multitud de dades que en fan una obra indispensable per a conèixer l'última època de la vida del monestir. Animem l'autor a emprendre igual tasca respecte als foscos i tampoc mai historisats seriosament segles XV i XVI, amb els seus abats comendataris que, fora d'algunes poques excepcions, foren per als monestirs, en paraules del cronista benedictí Antonio de Yepes: «harpías hambrientas de beneficios».

E. ZARAGOZA

X Congreso Internacional de la Orden de San Agustín. Conventos Agustinos (Madrid 20-24 de octubre de 1997), Roma, Inst. Hist. Agustinianum, 1998.

Esta obra en dos volúmenes de un total de 1210 páginas y 22 x 18 cms recoge las actas del X Congreso Internacional de la Orden de San Agustín, centradas en el estudio de la historia de varios conventos de agustinos, tanto en España como en Hispanoamérica. En el primer volumen se estudian los conventos de Sevilla, S. Felipe el Real de Madrid (s. XVIII), Santiago de Chile, Sra de la Cantelaria de La Habana; los de la provincia agustiniana de México, con los agustinos en el siglo XVI, los fondos italianos de S. Agustín de Barcelona; la religiosidad popular agustiniana en tiempos de Felipe II; los conventos de Huelva, Barcelona (s. XVI), Urrea y Epila, Medina del Campo, S. Benigno de Bohemia y S. Agustín de Siena. En el segundo volumen se estudian los conventos de Metztlán, S. Miguel de Cahro en Michoacán, S. Miguel de Chalma, S. Agustín de Santurce (Puerto Rico) y los conventos de agustinos y de agustinas de Murcia, además de los de Córdoba, Sarriá y Cuenca; la crisis del siglo XV; la reorganización y reforma (s. XVII); las cofradías agustinianas (s. XVI-XIX), y los conventos de Mallorca y Manila. Contiene además los discursos de inauguración y clausura de dicho congreso. Su publicación en *Studia Agustiniana Historica* ha sido responsabilidad del P. Rafael Lazcano, impulsor de dicho congreso internacional. Tenemos, pues, una abundante documentación sobre los conventos agustinianos historiados, interesante para conocer la trayectoria de los agustinianos en los distintos lugares y su beneficiosa influencia religiosa y social.

E. ZARAGOZA

Ramon CORTS i BLAY, Joan GALTÉS i PUJOL i Albert MANENT i SEGIMON (dirs.), *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol. I (A-C), Generalitat de Catalunya-Editorial Claret, Barcelona, 1998.

Sota la competent direcció dels historiadors Ramon Corts i Blay, Joan Galtés i Pujol i Albert Manent i Segimon, amb l'assessorament general de Joan Bada i Eliàs, Joan Bonet i Baltà (†), Josep Perarnau i Espelt i Antoni Pladevall i Font, amb Mercè Subirats i Pla de cap de redacció i Josep M. Totosaus i Martorell com a coordinador general, i gràcies a un nombrós estol de col·laboradors, ha aparegut el primer dels tres volums de què constarà aquest Diccionari. Per al conjunt de l'obra s'han previst prop de deu mil articles, encomanats a més de dos-cents autors, designats habitualment per les inicials (explicitades a la introducció), però en algun cas amb el nom sencer. En la majoria dels casos, les col·laboracions s'han demanat a historiadors especialistes en aquella matèria, o que tenen sobre ella importants publicacions. En temes de menor importància, i en articles breus, la redacció de l'obra ha hagut d'omplir els forats restants. De vegades, els articles són una síntesi de publicacions ja existents, però en algun cas han demanat una investigació original. En la mesura que la matèria ho demanava, cada article acaba amb una sòbria bibliografia, sobretot de fonts. Tal com els tres directors expliquen en el pròleg, l'obra, que no té precedents al nostre país i en la nostra llengua, vol ser «un graó important vers una història general de l'Església catalana, amb tota la seva amplària». L'elaboració de l'obra ha comptat amb el generós suport de la Generalitat de Catalunya, com una contribució al Concili Provincial Tarraconense (1992-1995).

La delimitació temàtica de la «història de l'Església catalana» demanava, en primer lloc, establir l'àmbit geogràfic. Els responsables del Diccionari, més enllà de les quatre províncies del Principat, l'han ampliat a tota la província eclesiàstica Tarraconense, amb els vuit bisbats que en els darrers segles l'han configurada, als quals han afegit una novena diòcesi, la d'Elna-Perpinyà, i encara, simbòlicament, alguns noms de personatges de l'Alguer. Dins d'aquest marc geogràfic, el criteri per a la selecció de les veus o entrades és molt complet. Les que apareixen en aquest primer volum ja mostren els criteris convinguts per a tota l'obra.

Allò que en primer lloc s'espera d'un diccionari històric són els articles biogràfics. El nostre gran recurs, en aquest sentit, era fins ara la *Gran Enciclopèdia Catalana*, però pel que fa a l'Església calia una nòmina més nombrosa, sobretot per a les primeres lletres de l'alfabet, ja que en els primers volums d'aquella Enciclopèdia no hi havia hagut gaire interès pels temes confessionals: com deia algú que hi havia intervingut al principi i després se'n va separar, «els Papes no hi són tots, però d'antipapes no se'n deixen cap». Ara, historiadors de les nou diòcesis catalanes han ajudat els directores a seleccionar les «personalitats que han sobresortit per llur actuació eclesial, cultural, política, etc.». Un criteri objectiu ha estat la condició episcopal, la qual ha portat a incloure-hi «tots els bisbes que han exercit llur ministeri en els bisbats de la Tarraconense i els bisbes catalans d'arreu del món dels quals hem tingut una informació suficient, inclosos els d'Atenes i Neopàtria, i no cal dir els de terres

hispàniques, europees, americanes, asiàtiques, etc.», encara que, pel que fa als primer segles, d'alguns en sapiguem ben poc. Un altre criteri objectiu, però negatiu, ha estat el d'excloure les persones vivents, per bé que amb unes poques i justificades excepcions. Hi trobem els catalans fundadors o fundadores d'instituts religiosos, tan nombrosos i importants durant el segle XIX, i també una colla de laics que han tingut o tenen un paper rellevant en la vida de l'Església. A la veu «Beats catalans», s'hi enumeren, per segles, i dins dels segles per instituts religiosos, els catalans que han estat beatificats, inclosos els assassinats a la darrera guerra civil.

El segon gran tema són les veus geogràfiques. No hi ha, naturalment, la veu «Catalunya», perquè abastaria tot el Diccionari, però trobem, en primer lloc, extensos articles sobre cada una de les diòcesis, dividits i subdividits en apartats a càrrec de diferents especialistes. En el dedicat a «Barcelona, arquebisbat» (l'únic que entra en aquest primer volum) hi podem veure l'esquema molt ben estructurat, i que deurem trobar repetit en els volums següents per a les restants diòcesis: 1. història: sínodes, concilis, sants diocesans; 2. institucions: centres d'estudi, arxius i biblioteques; 3. geografia diocesana; 4. situació actual: ordes religiosos; 5. episcopologi; 6. parròquies i algunes altres esglésies de la ciutat, amb lògica atenció especial a la catedral.

Altres categories que compten amb articles són els ordes, congregacions o instituts religiosos fundats a Catalunya, o que hi actuen o bé hi han actuat en el passat. També hi trobem altres entitats religioses (confraries, centres catòlics, acadèmies) i la premsa catòlica, amb les principals revistes («Catalunya Cristiana», «Catalunya Franciscana», «Catalunya Social», «Ciervo, El»). Esdeveniments històrics, moviments apostòlics o d'espiritualitat (per exemple, «Associació de Teòlegs Catalans»; però no hi ha «Associació Bíblica de Catalunya», malgrat el seu arrelament popular i les publicacions de gran importància tant científica com pastoral, sobretot la *Bíblia Catalana* Interconfessional), i tot el que toca l'arqueologia i l'art sagrat tenen igualment llurs entrades. Hi ha notícies sobre confessions no catòliques («Adventistes», «Baptistes») o heretges («Adopcionisme», «Albigesos», «Arrianisme»). Finalment (per bé que potser excedeixi la temàtica d'un diccionari d'història eclesiàstica catalana) hi haurà, en el conjunt de l'obra, uns quatre-cents articles de vocabulari eclesiàstic, mots arcaics o també actuals que, atesa la ignorància generalitzada i creixent sobre tot el que fa a la religió, poden ser útils a molts lectors no eclesiàstics; per exemple, en aquest volum: «altar privilegiat», «ardiaca», «capellà», «ceroferrari» o «custòdia».

L'extensió atorgada a cada article, que hauria de ser proporcional a la seva importància, sempre serà puntualment discutible, però en conjunt sembla molt equilibrada. En la impossibilitat d'emprendre ací una crítica particularitzada de tots i cada un dels articles, diguem que, al costat dels breus articles d'unes poques ratlles, que donen només una definició o una descripció sumària del tema, hi trobem alguns treballs que constitueixen veritables monografies, ni que siguin sintètiques. Esmentem, en aquest primer volum, la importància de: «Arqueologia cristiana» (Josep Martí i Aixalà), «Arquitectura religiosa» (Antoni Pladevall i Font), «Arxiu diocesà» (Josep M. Martí i Bonet i Anna Rich i Abad),

el ja esmentat «Barcelona, arquebisbat» (Josep M. Martí i Bonet i Anna Rich i Abad), «Barcelona, catedral» (Àngel Fàbrega i Grau), «Bíblia» (Armand Puig i Tàrrac, que s'ocupa principalment de les traduccions catalanes), «Catecisme» (Joan Rodríguez i Gómez), «Catequesi» (Josep M. Marquès i Planagumà), «Centres Catòlics» (Pere Solà i Gusinyer), «Clarisses» (Ernest Zaragoza i Pascual) i «Concilis provincials de la Tarraconense» (Josep Raventós i Giralt).

No hi ha cap obra perfecta, i molt menys cap diccionari, però aquest excel·leix en tres aspectes. En primer lloc, per la planificació temàtica i la llista d'entrades, la qual permetrà de trobar-hi pràcticament tot el que fa a la història de l'Església catalana (hi ha diccionaris que només et serveixen si per casualitat hi trobes l'article que t'interessaria). Segonament, per l'alt nivell dels col·laboradors i la qualitat de llurs aportacions. Finalment, però no és pas poca cosa, per la tasca obscura de la redacció que s'hi endevina, la qual s'ha traduït en la uniformitat metodològica i en la necessària revisió dels originals. Per tot això, desitgem que en un termini no massa llarg apareguin els dos volums restants i augurem a l'obra completa una gran utilitat, que la farà referència indispensable per als nostres historiadors i per als lectors cultes en general.

HILARI RAGUER

ANTONI PLADEVALL I FONT. *Silvestre II*, Barcelona, Ed. Columna, 1998, 21 x 13,50 cm., 96 pàgs. con ilustraciones en blanco y negro.

Se trata de la biografía del papa Silvestre II -Gerbert d'Orlhac, dentro de la colección de biografías «Gent nostra», núm. 118. De su autor, sobradamente conocido en toda Cataluña por sus publicaciones sobre historia y arte cristianos en Cataluña, en especial monografías de pueblos, santuarios y monasterios, no cabe presentación alguna. Esta, su obra, se enmarca dentro de las celebraciones del milenario del Papa Gerbert, que vino de su monasterio de Orhac a Cataluña de la mano del conde Borrell II, quien lo confió al obispo Ató de Vic. De su estancia en Cataluña, probablemente en el monasterio de Ripoll, guardó gratísimo recuerdo, pues perfeccionó los conocimientos científicos que tenía, sobre todo en matemáticas, con las obras más acreditadas procedentes del mundo árabe y que le sirvieron luego muy mucho en los cargos de arzobispo de Reims y de Rávena, antes de alcanzar el sumo pontificado (999-1003). Sus años de permanencia en Cataluña (967-970), le vincularon de por vida a este país, como se demostró en ulteriores acciones en favor de varios monasterios catalanes. Se le puede perdonar al autor su entusiasmo en un libro encargado para celebrar una efemérides tan de su diócesis, pero el historiador se ha de alejar de toda ponderación excesiva, ya que de la misma manera que en la pág. 24 el autor dice que el Papa «exagera cuando afirma en su carta 194 que todo se lo debe a su maestro Ramo de Lavaur en Orhac», también en pura lógica, es exageración decir que todos sus conocimientos científicos de matemáticas y otros, los debe al breve tiempo de tres años de permanencia en Cataluña. Dicho esto, celebramos

con gozo que semejantes efemérides den ocasión para la publicación de biografías tan exactas y bien documentadas como ésta de Silvestre II, ya que su paso por nuestra tierra y su vinculación a ella honra nuestras instituciones eclesiásticas del siglo x.

E. ZARAGOZA

Josep M. Benítez i Riera, Valentí Gómez i Oliver, Giuseppe Grilli i Carmen Rucabado, *Jacint Verdaguer, poeta (1845-1902)*, Associació Catalans a Roma, Roma, 1998 [= Set Turons: 6]

L'any 1996, l'«Associació Catalans a Roma» organitzà a la Ciutat Eterna unes conferències en homenatge a Jacint Verdaguer, de qui s'havia commemorat, feia poc, el 150è aniversari del naixement. Posteriorment s'ha publicat el volum sisè de la col·lecció «Set Turons Romans», que recull les comunicacions que per tal motiu feren la doctora Maricarmen Rucabado, Giuseppe Grilli, Josep M. Benítez i Riera i Valentí Gómez. El volum, a part dels seus mèrits literaris, presenta dos trets molt interessants: el primer és que és escrit en català i italià i, el segon, que els qui hi col·laboren no tots són catalans. Amb el primer article, «Verdaguer vist de prop», és la primera vegada que un membre de la família Verdaguer parla en públic del seu parent. A l'autora de l'article, la doctora Maricarmen Rucabado, li interessa el Verdaguer que ha quedat en la memòria familiar, des que va néixer a Folgueroles, fins al dia de la seva mort. El professor Giuseppe Grilli, en l'article «Ritorno a l'Atlàntida», ens ofereix noves possibilitats d'interpretar l'obra de Verdaguer. Insinua que el poeta, en els seus viatges pel nord d'Àfrica, va intuir que només el diàleg intercultural i la convivència de les religions eren esperança de futur: una idea de modernitat va apareixent al llarg de l'anàlisi del poema. En la conclusió de l'article, el professor Grilli avança una nova proposta interpretativa: referint-se a l'Atlàntida diu, «en la seva trama simbòlica, rica fins a l'excés, inscriu continguts forts, idees precises que en la història tenen un ancoratge ben marcat». La proposta és que el poeta se serveix de la poesia per a expandir les arrels de la cultura pròpia. Aquesta necessitat de considerar la poesia com a instrument de comunicació va tenir en el poema verdaguerià un canal extraordinari: la llengua pròpia, la qual Verdaguer va transformar en signe de cultura i en una eina per fer-ne un cant poètic i una glòria universal. «Breu antologia bilingüe» és el recull de poesies de Verdaguer traduïdes per diferents poetes italians. És, com diu el títol, una mostra breu, però ben il·lustrativa de la presència de Verdaguer en les antologies italianes.

El P. Josep Maria Benítez exposa en el seu article «Verdaguer rediviu a Roma» el resultat d'un treball meritori que, tal com el tenim ara, ningú no s'havia molestat mai a fer. L'article comença oferint-nos una panoràmica de la repercussió que *L'Atlàntida* va tenir a Catalunya i fora de Catalunya, fent especial menció a la recepció que l'obra va aconseguir a Itàlia, sobretot a Roma. De

l'ampli recorregut que l'articulista fa per les biblioteques romanes, incloses les eclesiàstiques i les universitàries, en destacarem les que contenen, a parer nostre, les peces més importants: l'Archivum Secretum Vaticanum, la revista *La Civiltà Cattolica* i la biblioteca del Pontificio Colegio Español de San José. És coneguda la lletra que Verdaguer va trametre al nunci Serafino Cretoni datada el 6 de juliol de 1896 en la qual el poeta explica, resumida, la història de la seva tragèdia i reclama, angoixadament, que se li tornin les llicències de dir missa. La missiva ha tingut un tractament desigual des que la va exhumar Franco Díaz de Cerio el 1985. Ara, Benítez al·lega quatre raons per publicar-la de nou, dues d'elles, fonamentals: la primera, el fet que ara apareix en facsímil i, per tant, «en la transcripció literal del que escriví Verdaguer» i la segona, perquè és un document que «mereix ésser posat a l'abast d'un públic el més ampli possible». La carta es va publicar completa en el volum desè de l'*Epistolari Verdaguer*, pàgina vint-i-una, però el públic a qui van destinats els volums dels *Catalans a Roma*, repartits com hem sentit, per tots els casals catalans d'Europa, segurament no té fàcil accés als volums de la Biblioteca Verdagueriana i és probable que ignori l'existència d'una carta d'un valor documental tan considerable. El P. Benítez ha cregut escaient publicar-la de nou perquè els qui desconeixen la seva existència i els catalans a qui regularment arriben les publicacions de Roma, en tinguin una àmplia descripció. El text de Benítez analitza i corregeix la mutilada redacció de Díaz de Cerio i la versió fragmentada, encara que correcta, que en donà, en una conferència, mossèn Bonet i Baltà. Si bé l'*Epistolari* la publicà completa i amb notes explicatives a peu de pàgina, no esmentà la retallada edició de Cerio, apareguda dos anys abans, com tampoc no ho féu mossèn Bonet. L'àmplia explicació de Benítez i l'anàlisi lingüística que fa del paràgraf esmentat deixa correctament i definitivament establert el text i justificada la seva reproducció. Un fet del qual es dol el P. Benítez és el relatiu oblit en què els jesuïtes han tingut Verdaguer, ja que a les seves pròpies biblioteques romanes es conserven poques obres. Només el P. Miquel Batllori ha escrit sobre el poeta i té en la seva biblioteca una nodrida presència verdagueriana. La revista dels jesuïtes *La Civiltà Cattolica* era «l'òrgan més prestigiós de la cultura catòlica a Itàlia i, de retop de tot el món catòlic, per la seva vinculació amb la Santa Seu», segons ens diu l'articulista. Verdaguer va decidir trametre un exemplar de *L'Atlàntida* a la institució segurament per deferència, però potser també amb el desig que la prestigiosa revista li dediqués un comentari. Però ningú a la redacció no va ser sensible al gest. Com ha comprovat el P. Benítez, ningú no se'l va mirar, perquè el volum es manté *intonso*, és a dir, que ningú no es va molestar mai a obrir-ne les pàgines. A la biblioteca del Pontificio Colegio Español de San José, Benítez hi descobreix un total de deu obres verdaguerianes, de les quals destaca dues que tenen el mèrit afegit de portar una dedicatòria al papa: *L'Atlàntida* i *Canigó*. Però només ens crida l'atenció sobre la primera obra, per les seves especials característiques. Arran del viatge que Verdaguer va fer a la Ciutat Eterna el 1878, en l'audiència papal a què va assistir, Lleó XIII va demanar-li un exemplar del poema, premiat feia poc. El poeta va preparar-lo amb cura, conscient que la persona a qui anava destinat era el representant de Crist a la terra. Va lliurar el poema al sant pare per mitjà del canonge Collell.

Després se'n va perdre el rastre i fins ara només ens n'havien pervingut referències escrites. El professor Benítez fa una valuosa aportació al fons de coneixements verdaguerians: localitza el volum de *L'Atlàntida* desaparegut durant més d'un segle, i en publica una detallada descripció física. Del rastre de les obres de Verdaguer en enciclopèdies i diccionaris italians, en queden algunes ressenyes sobre *L'Atlàntida* i el *Canigó*, no gran cosa en conjunt. El P. Josep Maria Benítez acaba el seu documentat treball divulgant tres cartes que marquen tres punts importants de la trajectòria vital de Verdaguer: «Annex I: Carta de Frederic Mistral a Mossèn Jacint Verdaguer, en resposta a l'exemplar de l'*Atlàntida* que li havia enviat el poeta. Barcelona 1878». «Annex II, Notificació a Jacint Verdaguer de la resolució d'ajut econòmic per a la traducció de *L'Atlàntida*. Barcelona 1878. Annex III, Lletra autògrafa de Jacint Verdaguer al Nunci Cretoni. Barcelona 1896». A l'última pàgina del llibre hi trobem una petita joia que tanca el volum. Amb la dedicatòria «A mossèn Cinto» i en una llengua inventada, el «cataliano», el seu autor, Valentí Gómez i Oliver, fa un extraordinari exercici lingüístic: un acròstic amb la paraula *Verdaguer* amb què ret el seu particular homenatge al poeta. El volum que hem comentat demostra l'interès de l'associació «Catalans a Roma» per l'obra poètica de Verdaguer i la seva sensibilitat en difondre-la. Els autors del llibre han tractat amb eficàcia una obra que forma part de la cultura moderna, no tan sols de la cultura de l'arc mediterrani dins el qual ens podem entendre en una mateixa llengua, sinó del patrimoni universal de tots els qui estimen la poesia.

LLUÏSA PLANS

Alexander Pierre BRONISCH. *Reconquista und Heiliger Krieg. Die Deutung des Krieges im christlichen Spanien von den Westgoten bis ins frühe 12. Jahrhundert*. Münster. Achendorf. 1998. «Spanische Forschungen der Görresgesellschaft», Zweiter Reihe, 35 band. 431 pàgs.

És ben evident que en els darrers anys gran part de la historiografia sobre la «Reconquista» ha qüestionat la importància del factor religiós del procés que portà a la desaparició d'Al Andalus i la seva substitució per les estructures polítiques dels regnes cristians i per les socioeconòmiques caracteritzades per la feudalització, especialment pel que fa als primers segles de la conquesta. Doncs bé, és en aquest context en què apareix una densa i documentada obra d'un autor alemany, Alexander Bronisch, que porta per títol «Reconquesta i guerra santa. El significat de la guerra a l'Espanya cristiana des dels visigots fins a inicis del segle XI». El llibre forma part de la prestigiosa col·lecció «Spanische Forschungen der Görresgesellschaft», iniciada pels grans hispanistes alemanys Heinrich Finke i Johannes Vincke i que ha tingut en les recerques d'altres historiadors germànics com Odilo Engels, el seu editor actual, Uta Lindgren i d'altres, alguns d'ells del nostre país, continuïtat fins als nostres dies.

L'obra tracta a fons la problemàtica que es planteja en el títol. L'autor la divideix en cinc grans apartats.

Inicia el llibre una ajustada introducció al tema, en la qual es fa un resum del descabdellament de l'ètica de la guerra des de les al.lusions presents a la Bfblia fins a la reforma gregoriana passant per sant Agustí i la posició dels papes dels segles VII a l'XI.

El significat religiós de la reconquesta és el títol del segon capítol en el qual examina detalladament el llegat visigòtic sobre el sentit de la guerra, primer en les obres historiogràfiques com la de Joan de BícIaro, Isidor de Sevilla, Julià de Toledo i les *Vitae sanctorum patrum Emeritensium*, i després aprofundint en els testimonis litúrgics, als quals dóna una especial atenció. La conclusió a la qual arriba en aquesta primera part del capítol és en el tomb que representa sobre la consideració del sentit religiós de la guerra la conversió de Recared al cristianisme i una clara finalitat propagandística que impregna la historiografia visigòtica analitzada. Dins d'aquest apartat, Bronisch s'interessa pel que diuen al respecte els testimonis mossàrabs: Cròniques del 741 i 754 i elements de la litúrgia: himnes i misses. S'hi troben poques innovacions en la consideració del significat de la guerra, respecte als visigots, si bé en la Crònica del 754 s'observa una nova idea, conseqüència dels esdeveniments produïts: l'esperança escatològica de la fi del temps. Seguidament analitza els testimonis astur-lleonesos. Són objecte d'atenció el testament d'Alfons II i les diferents Cròniques de l'època: la del rei Alfons III, la d'Albelda, la profètica i la vida de Mahomet. La conquesta sarraïna és vista en aquestes fonts, exceptuada la Crònica d'Albelda, com un càstig diví pels pecats dels cristians. Les referències de les fonts als segles X i XI contenen clares al.lusions bíbliques com quan, per exemple, es compara la figura d'Alfons VII a la del rei Salomó.

El tercer apartat, «Valoració de la Reconquesta», se centra en una acurada anàlisi dels diferents historiadors que han tractat del concepte de Guerra Santa a l'Edat Mitjana, assimilant-lo al de guerra justa o al servei del Papat. Bronisch ens n'ofereix una definició pròpia: la «Guerra Santa» és una empresa militar que Déu ofereix començar al poble o que imposa per l'amenaça militar d'un altre poble.

El penúltim capítol o gran apartat se centra essencialment en la consideració de la relació entre la «Missa de hostibus», suposadament visigòtica, i la visió del fet de Covadonga en la Crònica d'Alfons III. La hipòtesi de Bronisch planteja la dificultat de considerar aquest text litúrgic com a visigot, precisament pels punts de contacte que té amb l'esmentada Crònica quan aquesta es refereix a Covadonga.

El darrer apartat es refereix a la consideració de la guerra en la litúrgia en els regnes sorgits de la reconquesta. Se centra fonamentalment en el culte a la creu i el seu significat bel.lic i en el ceremonial de consagració i coronació reials.

Les conclusions de l'obra són, primer, la continuïtat de la tradició visigòtica en les fonts asturianes posteriors i la importància que, segons l'autor, té l'anomenat «neogoticisme»; en segon lloc, la major importància que té el concepte de «Guerra Santa» en els regnes cristians hispànics respecte de la resta de regnes de l'occident llatí, i en tercer lloc, l'especial interès que té la confrontació amb

els musulmans respecte al tema estudiat i que roman reflectit en les cròniques tant cristianes com musulmanes de l'època.

L'obra es complementa amb uns apèndixs relatius a la filiació de les cròniques asturianes i una àmplia bibliografia que recull les fonts utilitzades i una detallada relació d'articles i llibres sobre el tema dels quals s'ha servit l'autor.

L'obra no tracta en absolut l'espai oriental dels regnes cristians: Navarra, Aragó i els comtats catalans, la qual cosa, si bé en part es pot explicar per l'escassetat de cròniques i testimonis litúrgics en comparació amb l'espai asturleonès, crec que hagués estat interessant fer-ne alguna referència.

En definitiva, em sembla que aquest llibre obre clarament noves perspectives per a l'anàlisi del controvertit tema de la conquesta d'Al Andalus en insistir en el caràcter religiós de la Reconquesta, palès ja des del seus inicis en el segle VIII, contràriament a la tesi dominant en la major part de la historiografia actual.

ANTONI M. UDINA I ABELLÓ

Jill R. WEBSTER: *Carmel in medieval Catalonia*, Leiden; Boston; Köln: Brill, 1999, 200 p. (The medieval Mediterranean)

L'autora, ben coneguda aquí pels llibres que en anys recents ha publicat sobre els religiosos a casa nostra en l'època medieval (*Els Menorets: A History of the Franciscans in the Realms of Aragon*, Toronto 1993; *Per Déu o per diners: Els mendicants i el clergat al País Valencià*, València 1998) i per la seva contribució recent a *Analecta* amb un article de pes (*L'Arxiu dels Carmelites de Barcelona abans de 1348*, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 65, 1992, pp. 141-210), ens presenta ara un estudi profund i detallat sobre la presència del Carmel a Catalunya fins al lliandar de la modernitat.

La unitat, intenció i coherència del llibre es poden copsar especialment bé si, d'una manera poc convencional, es comença a llegir per les conclusions, un resum breu i esplèndid que ajuda a seguir encara amb més interès els cinc capítols que formen el cos de l'obra. S'inicia aquesta amb la presentació dels grups d'ermitans que s'havien anat formant a la muntanya del Carmel en els temps de les croades, i per als quals el patriarca de Jerusalem, Albert de Vercelli, redactà entre 1206 i 1214 una *Formula vitae* que procurava combinar la vida ermitana dels seus orígens amb les exigències de la vida en comú que havien anat adoptant. L'equilibri semblava molt reixit, però, segons l'autora, no va acabar de ser-ho mai, de manera que en tota l'època medieval hi hagué una constant tensió entre l'ideal eremític i la vida conventual.

A mesura que les terres d'Ultramar eren reconquerides pels sarraïns i els croats se n'anaven retirant, els carmelites es trobaren en un ambient més difícil, i ja abans de 1238 havien començat a emigrar cap a Europa. Allà, els seus convents s'estructuraren seguint les formes dels franciscans i dels dominics, de formació recent. Tot i que això no afavoria l'esperit eremític, s'establiren com ells en nuclis urbans. Dues dificultats, subratlla l'autora, complicaren encara la

seva inserció en el nou ambient. L'una era que havien arribat força més tard que els franciscans i els dominics i, així, d'una banda es trobaren amb l'espai disponible parcialment ocupat, i d'una altra que aquest espai s'havia tornat inhòspit a causa de l'animositat que en gran part del clergat secular s'havia anat despertant contra els mendicants. L'altra dificultat, sempre segons l'autora, era que no tenien un fundador amb la personalitat carismàtica de Sant Francesc o de Sant Domènec que pogués atreure la gent: de fet, de fundador no en tenien.

La història de l'arribada de l'orde a Catalunya i el seu progressiu establiment il·lustra molt bé tot això, perquè el rastre documental que ha deixat, relativament escàs, és, però, superior al que hi ha en altres llocs. El més antic dels convents i, segons l'autora, el més interessant, és el de Peralada. Amb el pas del temps, fou allà mateix que es forjà un document que pretenia demostrar la seva fundació l'any 1206, de manera que els carmelites haurien arribat a Catalunya abans que els altres ordes mendicants; la possible gènesi d'aquest document fabricat és objecte d'una interessant investigació de la doctora Webster, que tracta amb amplitud de quins pogueren ser els orígens reals d'aquella casa.

Fou també a Peralada que fra Felip Ribot, al qual l'autora dedica molta atenció, va escriure, a l'últim quart del segle XIV, el seu *Liber de institutione primorum monachorum* on, en certa manera, és resol la falta d'un fundador carismàtic amb el «descobrimt» de l'antiguitat de l'orde i la consideració de la Mare de Déu com a fundadora. Efectivament, tot exposant els ideals dels carmelites, explica els seus orígens (legendaris), recolzats en un suposat anunci del profeta Elies del futur adveniment d'una verge que seria la mare del fill de Déu. Així, no solament Elies i Eliseu, ermitans al Carmel durant un temps, serien a l'origen de l'orde, sinó que també quedava especialment justificada la devoció de l'orde a la Mare de Déu, la qual vindria a ser-ne la fundadora. El llibre va tenir una gran difusió, va ser traduït a l'anglès i al castellà, i és la font on Santa Teresa de Jesús va trobar els orígens eremítics dels carmelites. De fet, a Peralada mai no s'abandonà aquest ideal de vida eremítica que, segons l'autora, a casa nostra es reflecteix també en la fundació dels convents catalans de Salgar, Terrassa i Vic.

Quan, en 1326, els carmelites van acabar de rebre l'estatut de mendicants en tota la seva plenitud, tenien ja vuit convents a Catalunya els de Peralada, Perpinyà, Lleida, Barcelona, Girona, Manresa, Valls i Camprodon. En 1354 es creà la província de Catalunya amb tots aquells convents i el de Mallorca. I en 1416 s'hi havien afegit els de Tàrraga, Vic, Salgar, Terrassa (que no reeixí), Alcúdia a Mallorca i, possiblement, Nules, al regne de València.

L'autora va estudiant un a un aquests convents, aprofitant la informació que ens ha arribat sobre les seves esglésies i la seva ornamentació, així com la descripció de les confraries que sovint s'hi relacionaven. Fa notar la intervenció dels carmelites en el foment de la pietat mariana i la defensa que feren de la immaculada concepció de Maria. Es deté en la descripció de l'*estudi general* de Barcelona, fundat en 1333. Dedicava unes pàgines als personatges de més pes intel·lectual en els convents catalans, que es concentren en els anys 1360-1400. I no deixa de recollir una interessant i molt enginyosa proposta que l'any 1400 féu fra Francesc Martí per posar fi al cisma d'Occident (p. 92).

Les dificultats de l'adaptació dels ermitans a la vida urbana; els problemes que la pesta negra causà a la societat en general i als mendicants en particular; les ocupacions seculars dels frares en servei dels prínceps i la seva eventual recerca de privilegis personals en el si de la comunitat; les interferències dels consells de les viles o ciutats en l'elecció dels priors dels convents; i, no en últim lloc, les distorsions ocasionades pel cisma d'Occident i la divisió de l'orde a causa de les dues obediències d'Avinyó i de Roma, tot això va desfilant per aquestes pàgines, curulles d'unes dades que són evidentment fruit de moltes hores als arxius.

A la pàgina 48 hi ha un d'aquests *lapsus* que, sense saber com, se solen infiltrar en els textos: s'hi esmenta un Roger de Foix, «comte d'Urgell», que és en realitat Roger Bernat III, comte de Foix: el comte d'Urgell era Ermengol X. Un petit retret, purament formal, ens atrevirem a fer. Es tracta d'algunes maneres d'expressar-se que, aquí i allà, poden causar una impressió d'anacronisme, en parlar de realitats antigues amb una òptica dels nostres temps. Per exemple, l'ocasional qualificació d'*antipapa* al papa d'Avinyó, un concepte d'ara però no d'aquell moment; les insistents al·lusions a les *províncies* de Lleida, Barcelona o Girona; la utilització de grafies notablement posteriors i diferents a les de l'època per alguns topònims, com *Perpignan*, *Elne* o *Villefranche*; o la descripció de Peralada com una vila especialment propera a França, cosa que, en tot cas, escauria més aviat a Perpinyà.

El llibre, presentat amb molta cura i pulcritud, dedica les quasi setanta pàgines finals a la publicació d'onze documents, la llista dels priors de la província de Catalunya i la dels priors de cada un dels convents, la dels lectors conventuals, la dels carmelites amb graus acadèmics o estudiants, la dels que van ser capellans reials i, finalment, una llarga relació alfabètica de tots els frares coneguts, amb les dades cronològiques que se'n tenen i els convents als quals pertanyien, completat tot amb una bibliografia selecta i un acurat índex.

ENRIC MOLINÉ

